

Hanife GEZER

Dr., Yunus Emre Enstitüsü, Ankara/ Türkiye (hanifegezer@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-2345-6789

**Karahanlı Dönemi Kur'an Tercümlerindeki Dinî Terimlerin Dönemin
Söz Varlığına Katkısı ve Diğer Kur'an Tercümleri ile
Karşılaştırılması***

Özet

Karahanlılar zamanında İslâmiyet'in kabulüyle yaşanan geçiş dönemi, Türk kültürü yanında Türk dili açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Türkler, İslamiyet'e büyük önem vermiş ve saygı göstermiştir. Bu nedenle İslamiyet'in yayılmasında önemli rol oynamışlardır. İslamiyet'in daha iyi anlaşılması, uygulanması ve yayılması konusunda yapılan çalışmalardan biri de Türkçenin tarihî dönem eserleri arasında yer alan Kur'an tercümleridir. Birebir olarak kelimelerin Türkçeye aktarılmasıyla yapılan bu çeviriler, Türk dilinin tarihî dönemlerinin söz varlığını ve Türkçe kelimelerin anlam zenginliğini, anlam değişimini takip etmemiz açısından önemli kaynaklardır.

Bu tercümelere Kur'an'ın daha iyi anlaşılması için dinî terimlerin mümkün olduğunca Türkçe kelimelerle çevirmeye özen gösterilmesi dikkat çekicidir. Dinî terimleri Türkçe kelimelerle çeviri çabası, eserlerin yazıldıkları dönemin söz varlığı içerisindeki kelimelerin anlam zenginliğine katkıda bulunmaktadır. Bu çalışmada Karahanlı, Harezmi ve Eski Oğuz Türkçesi dönemlerini temsil eden Kur'an tercümleri taranacak ve eserlerdeki dinî terim çevirilerinde tercih edilen kelimeler karşılaştırılacaktır. Daha sonra Karahanlı döneminde yapılan bu çevirilerin dönemin temel söz varlığına anlam bakımından ne yönde katkısı olduğu ortaya konulacaktır. Bu çalışma için Karahanlı Türkçesi dönemini temsilen Türk İslam Eserleri Müzesi nüshası ve John Rylands Kitaplığında bulunan Rylands nüshası, Harezmi Türkçesi dönemini temsilen Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa nüshası ve Eski Oğuz Türkçesini temsilen M. 1401 tarihli Satır Arası Kur'an Tercümesi nüshası seçilmiştir.

Çalışmada yöntem olarak yazılı eser taraması ve tespit edilen malzemelerin karşılaştırılması yöntemleri kullanılmıştır. Böylece üç farklı dönemde de Kur'an'da sabit olan kelimeleri çevirmek için hangi dönemde hangi kelimelerin kullanıldığı karşılaştırmalı olarak ortaya koyulacaktır. Bu çalışmayla Kur'an tercümlerinin Karahanlı Türkçesi söz varlığına anlam bakımından katkılarının ortaya konması ve Türk dilinin bu üç tarihî döneminde aynı amaca yönelik olarak yapılan Kur'an tercümesi çevirilerindeki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an tercümesi, Karahanlı Türkçesi, dinî terimler, Eski Oğuz Türkçesi, Harezmi Türkçesi

*Bu çalışma, 18-20 Mayıs 2017 tarihlerinde Alanya Alaattin Keykubad Üniversitesi ev sahipliğinde düzenlenen II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumunda sunulan "Kur'an Tercümlerindeki Dinî Terim Çevirilerinin Buldukları Dönemin Söz Varlığına Yansımaları" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir. Bu çalışma, Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen SDK-2015-5519 kodlu "Karahanlı Türkçesi Temel Söz Varlığının Eski Türkçeden Karluk Grubu Lehçelerine Anlam İncelemesi" adlı projeden üretilmiştir.

Hanife GEZER

Dr., Yunus Emre Institute, Ankara/ Turkey (hanifegezer@gmail.com)
ORCID: 0000-0001-2345-6789

**Contribution of Religious Terms in the Qur'an Translations of the
Karakhanid Period to the Vocabulary of the Period and Comparison
With Other Qur'an Translations**

Abstract

Transitional period in Karakhanids was milestone for Turkish culture and Turkish language. Turkic peoples attached importance to Islam and they showed respect it. For this reason they had a role in spreading of Islam. Qoran Translations are the one of works for understanding better Islam and be implemented it. These translations that were translated one-to-one are important sources to following vocabularies of historical terms and meaning of words.

It is remarkable that religius terms in translations of Qoran were tried to translated as far as possible with Turkish words. This translated effort shows to us that meanings of words in their terms. In this work, translations of Qoran that represents Karakhanid, Khwarezm and Old Oghuz Turkish will rake through and compare their religius terms. We used manuscript of Türk İslam Eserleri Müzesi for Karakhanid Turkish and manuscript of Rylands, manuscript Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa for Khwarezm Turkish and dated 1401 manuscript translation of Qoran for Old Oghuz Turkish.

As methods, we used raking through and comparing in this work. In this way, as comparative, we will reveal that which words were used in which periods for religius words were set in stone in Qoran. In addition to this, we will make firm that how changed the meanings of words in these transitional periods.

Keywords: Translation of Qoran, Karakhanid Turkish, religius terms, Old Oghuz Turkish, Harezmi Turkish

Giriş

Türkler, İslamiyet'ten önce inandıkları diğer dinlerde de yaptıkları gibi 11. yüzyılda İslamiyet'i kabul ettikten sonra da ilk iş olarak bu dini anlamak için dinin kutsal kitabı olan Kur'an-ı Kerim'i kendi dilleri olan Türkçeye tercüme etmeye başlamışlardır. Böylece Kur'an tercümeleri, İslamiyet'in anlaşılması, uygulanması ve yayılması amacıyla yapılan çalışmalardan biri olmuştur.

Karahanlılar döneminde her Arapça kelimeyi ifade eden bir karşılığın bulunduğu, birebir çevrilerek yapılan satır arası ilk Kur'an tercümeleri, İslamiyet'in halk tarafından daha iyi anlaşılması için Kur'an'ın mümkün olduğunca Türkçe kelimelerle tercüme edildiğini göstermektedir. Kur'an-ı Kerim'i tercüme işi tercümanlara hem Allah'ın ayetlerini yanlış

çevirerek günah işleme korkusuna sebebiyet vermiş hem de kutsal bir dili aynı akıcılık ve ahenkle anlatabilme sorumluluğu yüklemiştir.

Bu durum, yeni yeni tanıyıp anladıkları İslamiyetin kutsal kitabında geçen kavramlar için yeni dinî terimler türetilmesi ihtiyacını doğurmuştur. Tercümanlar, çeviri yaparken kelimeleri daha dikkatli seçmişlerdir. Unutulmuş bazı kök ve gövdeler yeniden kullanılarak daha önce sahip olmadıkları anlamlar kazanarak İslamiyeti anlatacak terimler haline getirmişlerdir. Bu nedenle Karahanlılar zamanında İslâmiyet'in kabulüyle yaşanan geçiş dönemi, Türk kültürünün yanında Türk dilinin sahip olduğu söz varlığı açısından da bir dönüm noktası olmuştur. Bu tercüme, Türk dilinin tarihî dönemlerinin söz varlığını ve kelimelerin anlam zenginliğini takip etmemiz açısından önemli kaynaklardır.

Bu çalışmada Karahanlı, Harezmi ve Eski Oğuz Türkçesi dönemlerini temsil eden Kur'an tercüme,leri seçilmiş ve bu eserlerdeki dinî terim çevirilerinde tercih edilen kelimeleri ortaya koymak amacıyla eserlerin sözlükleri taranmıştır. Dinî terim olarak dinle ilgili kavramlar için kullanılan sınırlı ve özel anlamdaki kelimeler kastedilmektedir. Dolayısıyla sadece İslamiyet'le ilgili değil Kur'an'da geçen diğer dinlerle ilgili dinî terimlerin çevrilmesinde tercih edilen kelimeler de kabul edilmiştir. Özel isimler ve yer adları bu çalışmanın dışında tutulmuştur. Bununla birlikte doğrudan Türkçe karşılığı bulunan özel isim ve yer adları, o dönemin Türkçe söz varlığını ortaya koyma açısından önem arz ettikleri için çalışmaya dâhil edilmişlerdir.

Karahanlı döneminde yazılan Kur'an Tercümelerindeki Esmâ'ü'l-Hüsna'lar için kullanılan Türkçe kelimeler [1] ve Rylands nüshasındaki soyut anlam kazanmış kelimeler [2] ile ilgili çalışmalar yapıldığı için bu çalışmada tespit edilen kelimelerin hangi yönde anlam değişimine uğradıkları ile ilgili sınıflandırma yapılmamıştır.

Çalışma için Karahanlı Türkçesi dönemini temsilen:

- Türk İslâm Eserleri Müzesi nüshası: Kök, A. *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (1-235v)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
- Ünlü, S. *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (235-450v)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.
- John Rylands Kitaplığında bulunan Rylands nüshası: Ata, A. *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası), Giriş, Metin, Notlar, Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2004.

Harezmi Türkçesi dönemini temsilen:

- Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa nüshası: Yüksekaya Sağol, G. *Harezmi Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi, Metin, Sources of*

Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX, Harvard UniversityThe Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1993.

Yüksekkaya Sağol, G. *Harezmi Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi, Sözlük*, Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXIII, Harvard UniversityThe Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995.

Eski Oğuz Türkçesini temsilen:

- M. 1401 tarihli Satır arası Kur'an Tercümesi nüshası: Küçük, M. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.

İsimli eserler taranmıştır.

A. Dönemlere Göre Kur'an Tercümelerinde Tespit Edilen Kelimeler ve Karşılaştırması

1. Karahanlı Türkçesi Dönemi

1.1. İngiltere John Rylands Kütüphanesi Nüshası

Bu nüsha satır arası tercüme olup, John Rylands kütüphanesinin Arabic MSS. 25-38'de kayıtlıdır. Hem Farsça hem de Türkçe tercüme içermektedir. Tamamı otuz cilt olduğu tahmin edilmekle birlikte sadece on dört cildi mevcuttur. Başu ve sonu eksik olduğu için ne zaman, nerede ve kim tarafından yazıldığı bilinmemektedir [3, s. XVI-XVII]. Eserin dil malzemesi açısından Karahanlı mı yoksa Harezmi dönemine mi ait olduğu hakkında farklı görüşler bulunmaktadır [4, s. 40-41]. Çalışmamızda bu eser, Eckmann ve Aysu Ata'nın kabul ettiği gibi Karahanlı dönemine ait ilk Kur'an tercümesi örneği olarak ele alınmıştır [4, s. XXIX].

Rylands nüshasında dinî terim çevirilerinde tercih edilen 273 tane kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dillere göre dağılımı şu şekildedir:

Türkçe: 145

Arapça: 73

Farsça: 15

Soğdca: 2

Sanskritçe: 2

Türkçe-Arapça /Arapça-Türkçe: 26

Türkçe-Farsça /Farsça-Türkçe: 6

Türkçe-Soğdca /Soğdca-Türkçe: 4

açıklık: helâl 16:
114

adağın kıl-: namazı
tam erkaniyla kılmak
7: 170

adağın turğan:
(1) namaz kılan 39: 9

(2) Allâh'a itaat eden
33: 35
ağırmağ: hakkı
batıldan ayırmak 8:
29
ağırmağ küni:
hüküm günü 37: 21
ağırlığ: kutsal,
mübarek 8: 34
arığ:
(1) helâl 8: 26
(2) mukaddes, kutsal
20: 12
(3) Esmâ'ü'l-
Hüsnâ'dan El-Kuddüs
59: 23
arığ ay-: tesbih
etmek 59: 24
arığ Tanrı: sübhan
Allâh 43: 13
arığla-: tesbih etmek
48: 9
arın-: boy abdesti
almak 5: 6
arıt-: gûnahtan
arıtmak 4: 49
artağ / yawuz işlig:
doğru yoldan sapan
40: 43
artatur: fitne 5: 33
artatmağ tile-:
vesveseye dűşürmek
7: 200
artuğ kat-: şirk
koşmak 4: 48
atanmış öd: ecel 7:
185
aytığ kın: azap sözü
36: 7
azıtđan: batıla sapan
45: 28
aztur-: azdırmak,
yoldan çıkarmak 41:
29
bâr: Tanrı 8: 32
barlama-: Tanrı'nın
varlığını ikrar
etmemek 49: 7

belđü: ayet 16: 16
belđüsüz: gayb,
bilinmeyen 34: 14
bilgen: her şeyi bilen,
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-Habir 34: 1
bit-: inanmak, iman
etmek 16: 36
bitgen: iman eden 4:
162
bitmek: iman 8: 2
bitig:
(1) Kur'an-Kerîm 7:
169 (2) levh-i mahfuz
35: 11
bodun: ümmet 16:
123
boğuzlağu: kurban
37: 107
borđu: sur, kıyamette
üflenecek olan boru
20: 102
boyun bér-:
Müslüman olmak 8: 1
boyun bérigli:
Müslüman 15: 2
boyun su-:
İslâmiyet'i kabul
etmek 5: 44
boyun suğan:
Müslüman 66: 5
bulđađlıđ: fitne 9: 47
buyrulmuş: farz 4: 24
büt-: inanmak, iman
etmek 34: 8
bütüğli: inanan, iman
eden 7: 132
çın: doğru, hak 35: 5
eđđülük: iyi amel 58:
9
erklig: her şeye
nezaret eden,
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-Vekil 3: 173
eş: ashab, ehl, havari
61: 14
êw barđdın ağrıl-:
hicret etmek 16: 41

êw boğnı: ehl-i beyt
28: 12
đađa kılığlı: gûnah
işleyen 28: 8
ıdılmış: peygamber
15: 57
ıdı: Rab, Tanrı 7: 187
ığitgen: Rab 5: 24
iki yüzlüğ: münafik
4: 138
iki yüzlülük kıl-:
münafıklık etmek 59:
11
iş: amel 33: 71
kaldaçı: El-Bâki 16:
96
ğara közlüğ: cennet
kızı, huri 44: 54
ğatıksız: ihlâs sahibi,
halis, gûnahsız 39: 3
keçürgen:
(1) affedici,
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-Hâlim 33: 52
(2) çok affedici
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-'Afuvv
keğ işlig: rahmeti bol,
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-Vâsi
keğ rahmetlig:
rahmeti bol olan,
Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan
El-Vâsi
kesilmiş: farz,
Allâh'ın emri 4:24
kıl-: yaratmak, var
etmek 16: 72
kın: gûnah
işleyenlere, kafirlere
ve inkarcılara
ölümden sonra
verilecek ceza, azap
34: 33
ğına-: Allâh için
insanlara azap etmek
9: 55

ķış-: yoldan çıkmak, azmak, itaat etmemek 43: 36
ķıwangan: kibirlenen, kibirli 4: 36
ķıdinki/ ķıdinki kūn: āhret 16: 122
ķirtgūn-: inanmak, iman etmek 36: 7
ķirtgūngen/ ķirtgūnmiş: iman eden, mūmin 49: 9
ķođı ıd-: Kur'an için indirmek, göndermek 40: 15
ķopmaķ: āhret 59: 2
ķorķ-: Allāh'tan korkup ona güvenmek, tevekkül etmek 65: 3
ķoş-: iftira atmak, yalan söylemek 20: 61
ķōn-: hidayete ermek, doğru yola girmek 7: 159
ķōni: (1) gerçek, doğru, hak 16: 38
(2) hak dine inanan, cahiliye devrinde İbrahim peygamberin dini üzere olan 4: 125
ķōni işlig: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hakim
ķōnül-: doğru yola girmek 4: 98
ķōjül urmak: tevekkül etmek 16: 42
ķōrūgli: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Başir 48: 24
ķōyūrgen ot: cehennem ateşi 33: 64
ķōzi yūmūkler: namahreme bakmayan 38: 52

ķōzlūg: gönül gözü olan, basiretli 59: 2
ķul: Allāh'a göre insan 7: 194
ķulluķ: ibadet 4: 172
ķutluģ: mübârek 38: 29
ķūçlūg: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Kāvi 58: 21
ķūçlūg uģan: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Kadir, her şeye gücü yeten 35: 1
ķūdezgen: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 42: 6
ķūdezigli: takva sahibi, muhsin 5: 5
ķūdezçi: (1) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 34: 21
(2) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan rakib 33: 52
meņzeksiz: eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-'Aziz
muņsuz: hiçbir şeye muhtaç olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Ġanî 39: 7
oķı-: (1) tapmak, ibadet etmek 16: 86
(2) dua etmek, niyaz etmek 7: 134
oķıģu: Kur'an 15: 1
ortak ķat- / ortak ķıl-: Allāh'a ortak koşmak 7: 191
ortak ķatģan / ortak ķatıģlı: müşrik 9: 17
ot: cehennem ateşi 35: 36
ōģdi: hamd 16: 75

ōģdūlmiş: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hamid 4: 131
ōknūp yan-: pişman olup tövbe etmek 16: 119
ōrtgen: (1) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Gafūr 3: 129
(2) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Gaffār 40: 43
ōrtūglūg: gayb, manevî âlem, peygamberler aracılığıyla insanlara bildirilen ve yalnızca Allāh tarafından bilinen âlem 7: 188
saķın-: günah işlemekten sakınmak, takva sahibi olmak 5: 41
saķış kūni: kıyamet 15: 35
saķış ķılģuçı: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hasīb 4: 86
saķnuķ: takva sahibi, Allāh'tan korkan 3: 133
sawçı: peygamber 7: 158
seç-: vahyetmek 15: 66
sunmaķlıķ: ibadet 19: 65
tan-: inkar etmek, iman etmemek, küfretmek 16: 71
tanģan/ tanıģlı: kafir, iman etmeyen 39: 3
tanmaķlıķ: küfür 16: 106
taņrı: Allāh 3: 119
taņrıķa yan-: tövbe etmek 38: 24

taqrımı bilgen: dindar, zahit 5: 44
tap-: ibadet etmek, iman etmek 40: 66
tapmağka: İlah 64: 13
tapuğ: ibadet 7: 206
tapun-: ibadet etmek, kulluk etmek 20: 14
tapunğu: İlah, Tanrı 7: 127
tapunguluğ idi: İlah 7: 158
teğri: Allâh 16: 48
tirig: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hayy 20: 111
törüt-: Yaratmak, yok var etmek 20: 72
törütgen: Yaratan, Yaratıcı, Rab 35: 1
tutuğlı: yazıcı melek 50: 17
tüzün: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Halim 35: 41
uğan: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Kadir 5: 17

uğğan: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Habir 66: 3
uluğ: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Kebir, El-Mütekebbir 4: 34
uluğ kün: kıyamet günü 45: 26
üküş bergen: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vehhab 38: 35
üküş örtgen: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Gaffar 38: 66
yalawaç / yalavaç:
(1) peygamber 28: 7
(2) elçi, Cebrail 20: 96
yarağsız: batıl 8: 8
yarat-: yoktan var etmek 7: 185
yarlıkağlı:
(1) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Er-Rahim 7: 153
(2) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vahhab 38: 9
yarlıkağan:
(1) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Gafur 35: 41

(2) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Er-Rahim 3: 129
yarukluğ: nur 5: 15
yawuz: günah 4: 31
yazuğ: günah 4: 25
yazuğ kıl-: günah işlemek 34: 25
yazuğ kılğan: günahkâr 45: 31
yazuk örtgen: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Gafur 49: 5
yazuğ tök-: günahlardan arınmak 7: 161
yazuğluğ: günahkâr 44: 44
yolka köndürmek: hidayet, bir kimseye Allâh tarafından ilham edilen doğru yolu bulma sezisi 16: 102
yun-: boy abdesti almak 4: 43
yük: günah 16: 25
yüksek: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Alî 4: 35
yükün-: secde etmek 15: 30

1.2. Türk İslam Eserleri Müzesi Nüshası

Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi 73 numarada kayıtlı olan nüshadır. Yazmanın sonunda yer alan ketebe kaydına göre eser, Muhammed bin El-Hâce Devletşah eş-Şirazî tarafından M. 1333-1334 yıllarında istinsah edilmiştir. Yazma bir hayırsever tarafından Eyüp Sultan Türbesine vakfedilmiş 1922 yılında kütüphaneye getirilmiştir. Âl-i İmran ve Bakara surelerindeki bir kaç eksik ayet göz önüne alınmazsa tam bir nüshadır [5, s.15-16; 6, s. XXI-XXII].

TİEM nüshasında dinî terim çevirilerinde tercih edilen 222 tane kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dillere göre dağılımı şu şekildedir:

Türkçe: 106
Arapça: 79
Farsça: 11
Soğdça: 5
Sanskritçe: 2

Latince: 1
Türkçe-Arapça /Arapça-Türkçe: 11
Türkçe-Farsça /Farsça-Türkçe: 4
Türkçe-Soğdça /Soğdça-Türkçe: 3

açukluğ: helâl 8: 69
ağakın kııl-: namaz kılmak 7: 170
ağakın turuğı: namaz kılan 39: 9
ağırmağ: hakkı batıldan ayırmak 2: 53
ağırmağ küni: kıyamet günü 8: 41
ağırlığ ew: Kâbe 14: 37
alkış: dua 9: 99
and / ant: ant, yemin 6: 30
andığa-: ant içmek, yemin etmek 58: 14
ant iç-: yemin etmek 24: 22
arığ: günahsız 19: 19
arığlığ / arığlığ: Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etme 27: 8
arığsız: haram 6: 145
arığ tonlular: havariler, Hz. İsa'ya hayatta iken iman eden ve ona sadakat gösteren kişiler 5: 111
atan-: kurban etmek 16: 115
aymağlığ: Allah'a hamd etme 10: 10
aymağlığ: Esmâ-ül hüsnadan Selâm, noksan sıfatlardan uzak olan 56: 15
baçığ: söz, yemin 33: 15
balman: put 7: 138
başlığın yun-: boy abdesti almak 4: 43

bayaş: Allah 5: 60
baylığ: Allah'ın sıfatlarından kafi olan 65: 7
belđü: ayet 6: 150
boyun ber-: Müslüman olmak 4: 65
boyun sü-: Müslüman olmak 22: 32
boyun süğli: müslüman 10: 84
boyun süğen: müslüman 3: 67
bıçığ: ant 9: 7
bilge:
(1) haham, Yahudilerin kalem erbabı 5: 44
(2) ruhban 5: 63
(3) keşiş 5: 82
bilgenrek: Allah'ın sıfatlarından en iyiyi bilen 23: 96
birle-: Tanrı'yı tevhid etmek 1: 5
bit- / büt-: iman etmek 3: 110
bitmek: iman 3: 167
bütmeklik: iman 9: 124
bütün-: ibadet etmek 41: 14
boğuzlağu: kurban 5: 2
çoğluğ ot: cehennem ateşi 17: 97
egril-: imandan çıkmak, inkar etmek 73: 17
ekki müynüz: Zülkarneyn 18: 94
ekki yüzlüğ: münafık 9: 101

iği: Tanrı 1: 1
katığlan-: Allah yolunda cihat etmek 8: 74
karđa-: beddua etmek 29: 25
karđıř: beddua 28: 42
katığlan-: Allah yolunda cihat etmek 29: 69
keğinki: âhiret 9: 74
keğinki küni: âhiret 2: 8
keğinki orun: âhiret 2: 86
kertün- / kertgün-: iman etmek 2: 260
kesüklüğ: iki peygamber arasında geçen peygambersiz geçen zaman 5: 19
kızđut küni: kıyamet 11: 66
köçül ba-: tevekkül etmek, Allah'a güvenmek 7: 89
körklüğ tayanđu orun: cennet 18: 31
kul: Allah'a göre insan 10: 90
kulluğ: ibadet 19: 93
kurulđan ewnüğ ilki: Kâbe 3: 96
kuğu: ümmet, bir peygambere inanıp onun yolunu seçen insanların tümü 2: 134
künke / küňke tapunđanlar: Sabiiler 2: 62

oğul oğlanları:
Yakub'un torunları 3: 84
ortak kat-: şirk koşmak 6: 19
ortak katıglı: müşrik 6: 79
okıgu: Kur'an-ı Kerim 2: 185
ot: cehennem 3: 116
ot idileri / iyeleri: cehennem sakinleri 2: 39
ög-: hamd etmek, Allâh'ı tespih etmek 17: 44
ösey: secde etmemek 68: 43
ökünüp kayt-: pişman olup tövbe etmek 2: 160
saķış yanut küni: âhîret 1: 4
saķnuķ: takva sahibi 19: 18
sawçı:
(1) peygamber 19: 41
(2) esma-yı hüsnadan koruyan, gözeten 3: 173
tafnağu: kurban 5: 27

tanguçı: kafir 64: 2
taņ atarda okı-/ taņda okı-: sabah namazı kılmak 17: 78
taņıđlıķ: kafir 74: 10
taņmaķlıķ: inkarcılık 9: 17
taņrı / teņri: Allah 2: 2
taņrırlıķ: yalnız Allah'ın bilgisinde olan 4: 135
taņrı ewi: Kâbe 5: 95
tap-: kulluk etmek 4: 36
tapđu: ibadet 10: 29
tapuğu: ibadet 11: 123
tapunđu:
(1) İlah, Tanrı 2: 257
(2) put 7: 127
toķıđu yer: mihrap, ibadet hücresi 19: 11
törüt-: yaratmak 14: 19
uçanur: ruku 2: 43
uğan: Tanrı 2: 20
ünür idileri: Ashab-ı Kehf 18: 9
ürün tonluğu: havari 5: 112
yalavaç / yalawaç: peygamber 2: 87
yaņluķ: günah 11: 27

yarat-: yaratmak 3: 47
yazuķ: günah 2: 158
yazuķ kıl-: günah işlemek 30: 47
yazuķluđu: günahkar 26: 222
yazuķ ört-: günah bağışlamak 15: 49
yazuķ örtıglilerde yegreki: bağışlayanların en hayırlısı 7: 155
yawuz tayangu orun: cehennem 18: 29
yeti ekkileğu: Fatiha suresi 15: 87
yince işlig: her şeyi bilen, haberdar olan (Allah) 6: 103
yu-: abdest almak 5: 6
yun-: abdest almak 4: 43
yumışçı: peygamber 17: 15
yükün-: secde etmek 15: 30
yüzleğu: ibadet yapılırken dönülen yön, kible 2: 148

2. Harezmi Türkçesi Dönemi

2.1. Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Nüşası

Daha önce Millet Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa 951 numarada iken günümüzde Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı olan nüshadır. Mikrofilm arşiv numarası 3587'dir. Dili Karahanlı edebî dili ile bağlantılı ama Harezmi şive özelliklerini taşımaktadır.

583b'de Hekimoğlu Ali Paşa'ya ait bir vakıf mührü bulunmaktadır. Aynı sayfada metnin 764'de istinsah edildiği belirtilmiştir. Bazı eksik ayetler göz önüne alınmazsa tam bir nüshadır. Bununla birlikte bir kaç istisna dışında ilave veya tefsir içermemektedir [7, s. XXVIII-XXIX].

Bu nüshada dinî terim çevirilerinde tercih edilen 379 tane kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dillere göre dağılımı şu şekildedir:

Türkçe: 124
Arapça: 126
Farsça: 12
Soğdca: 3
Türkçe-Arapça /Arapça-Türkçe: 86
Türkçe-Farsça /Farsça-Türkçe: 19
Türkçe-Soğdca / Soğdca-Türkçe: 5
Farsça-Arapça / Arapça-Farsça: 3
Soğdca-Arapça / Arapça-Soğdca: 1

açuk: Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Zahir 57/3
andık-: yemin etmek 24:22
angıl-: zikredilmek 76 / 1
ant: ant, yemin 56:76
ant iç-: yemin etmek 7: 21
arığ: günahsız 18 / 81
arığla-: Allah'ı noksan sıfatlardan tenzih etmek 15 / 98
arıklık: bütün noksan sıfatlardan uzak olma, münezze olma 12 / 31
arın-: günahattan temizlenmek 24 / 21
azgan: yoldan çıkan 93 / 7
bar-: helâk olmak 35:8
bezek küni: süs günü, bayram günü 20:59
bilgen: her şeyi bilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Habîr, El-'Alîm 6:103
bilgen Tangrı: her şeyi bilen Allâh, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Alîm 41:12
bir: eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Ahad, El-Vâhid 112:1
bir işlig ögür: bir peygambere inanıp onun yolunu seçen kimselerin tümü, ümmet 11:48
birgen: lütfeden, bağışlayan, veren,

Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vehhâb 38:35
bit-: inanmak, iman etmek 2:228
bitgen: inanan, iman eden 2:221
bitmek: inanma, iman 9:124
bitig: amel defteri 17:13
boynağu: asi, itaatsiz, inatçı 4:117
boynağuluk: haddi aşma, azgınlık 6:110
boynağuluk kııl-: itaat etmemek 7:77
boz-: peşrişan etmek, helâk etmek 27:34
bürünçük: örtü, baş örtüsü 24:31
büt-: inanmak 26:111
bütgen: inanan, iman eden 14:31
çulğan-: örtünmek, bürünmek 73:1
edgülık kıılân: iyilik eden, lütfekâr, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Berr 52:28
erklig: her şeyin sahibi, her şeye hükmeden, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Melik 59:23
eşitgen: her şeyi duyan, her şeyden haberdar olan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Es-Semî 8:42

ew: Kâbe 3:97
ıdılmış / ıyınmış: gönderilmiş, peygamber 37:171
ıdı: Allâh, Tanrı 2:163
keçürgen: affeden, bağışlayıcı, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Afuvv 4:43
kııl-: yaratmak 75:39
kıılğan: yaratan 2:30
kıılın-: farz edilmek 16:124
kınamağa iwmege: cezalandırmakta acele etmeyen, sabırlı, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Halîm 22:59
kiçürgen: affeden, bağışlayıcı, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Afuvv 22:60
king: rahmeti bol olan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vâsî 2:247
kir-: süluk etmek 110:2
kopar-: diriltmek, haşretmek 2:259
kopgar-: diriltmek, haşretmek 2:56
kön-: doğru yolu bulmak, hidayete ermek 32:3
köngen: doğru yolu bulan, hidayete eren 2:16
köndür-: doğru yolu göstermek, hidayete erdirmek 6:84

köndürgen: doğru yolu gösteren, hidayete erdiren 18:17
köndürügli: doğru yolu gösteren, hidayete erdiren 3:4
köni yol: doğru yol, hidayet 18:66
köni yollıg bol-: doğru yolu bulmak, hidayete ermek 2:186
köni yolluâ: doğru yolda olan, hidayete eren 11:78
könül-: doğru yolu bulmak, hidayete ermek 10:35
könülgen: doğru yolu bulan, hidayete eren 49:7
körge: her şeyi gören, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Basîr 35:31
körklüg işlig: işi güzel olan, iyi muamele eden, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Latîf 22:63
kul: Tanrı'ya göre insan, kul 26:52
kulluk: itaat, ibadet, kulluk 18:110
kulluk kıl-: itaat ve ibadet etmek, kulluk etmek 4:36
kutgarğan: kurtaran, emin kılan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Mu'min 59:23
küçlüg: güçlü, kuvvet, kudret sahibi, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Kavî, El-Metîn 11:66
mungsuz: ihtiyacı ve sıkıntısı olmayan, müstağni, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Ganî 3:97
oqu-: okumak 3:93
ortak қоş-: şerik қоşmak 6:64

ortak қоşğan: şerik қоşan, müşrik 6:23
ortu: ifrattan uzan 28:22
öggen: hamdeden, öven 9:112
ögmek: övme, hamd u sena 6:45
ögdülmiş: övülen, hamd u sena edilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hamîd 85:8
ögdülmiş Tangrı/ ögülmiş Tangrı: övülen, hamd u sena edilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hamîd 34:6
ögülmiş: övülen, hamd u sena edilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hamîd 11:73
örtüglüg: görünmeyen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Bâtın 57:3
saqçı: nezaret eden, koruyan, gözeten, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hâfız, El-Rakîb, El-Mukît, El-Vekîl 34:21
sakınğan: sakıman, çekinen, takva sahibi 9:36
saqış kılğan: hesap soran, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hasîb 4:6
saqlağan: nezaret eden, koruyan, gözeten, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hafız, El-Vekîl 11:57
song kün: âhiret günü 9:18
song tiriglik: âhiret hayatı 2:86
tan-: inkâr etmek 3:178
Tangrı: Tanrı, Allâh 6:112
Tangrı buyruқındın çıkğan: Allâh'ın buyruқundan çıkan, günahkâr 2:26

Tangrı indürgeni: Allâh'ın indirdiğ; sabit ve şüphe götürmeyen şey 2:42
Tangrıga қayt-: Tanrı'ya dönmek, yönelmek 40:13
Tangrıga yanğan: Tanrı'ya dönen, yönelen 50:32
tanuқ: her şeye tanık olan, muttali, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Eş-Şehîd 4:166
tapun-: tapmak, tapınmak, kulluk etmek 26:70
tapunğu: İlâh, Tanrı 7:140
Tengri: Tanrı, Allâh 40:16
teзgin-: tavaf etmek 2:158
tirgür-/ tirgüz-: diriltmek, canlandırmak, hayat vermek 35:9
tirgüzgen: dirilten, canlandıran 30:50
tirig: hayat sahibi, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hayy 3:2
tirlürül-: diriltmek 44:35
tölek: eziyet etmeyen, yumuşak huylu, halim, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Halîm 35:41
töngütüp: (başını) eğerek, secde hâlinde 4:154
tükengen: fani, ölümlü 55:26
uğranılmış: başvuru, kastedilen, kendisine ihtiyaç duyulan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan Es-Samed 112:2
uluğ: büyük kabahat, büyük günah 2:217
uluğ: yüksek, büyük, yüce, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Azîm, El-Kebîr 2:255
uşat-: kırıp geçirmek, helâk etmek 25:39
üküş ant içgen: çok yemin eden 68:10

ünde-: dua ve ibadet etmek 27:62
yalavaç/ yalawaç: peygamber 5:15
yalğuz: tek, eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Ahad, El-Vâhid 112:1
yangıla tüzet-/ yangıla yarat-: yoktan var etmek ve şekil vermek 6:98
yanut: karşılık, mükâfat veya ceza 4:74
yarağlıg: her şeye gücü yeten, muktedir, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Kadîr, El-Muktedir 46:33
yarat-: yaratmak 50:16
yaratğan: yoktan var eden, yaratıcı, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Bârî, El-Hâlık 2:54
yaratıg eyeleri: yaratılanlar 26:184
yarlıkağan: mağfiret eden, başıslayan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Gaffâr, El-Gafur 39:5

yarlıkağan Tanrı: başıslayıcı, mağfiret edici Allâh, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Gaffâr 40:42
yaruk: nur, ışık 6:122
yarutğan: nur saçan, nurlu 22:8
yaz-: günah işlemek, itaatsizlik etmek, karşı gelmek 3:112
yazgan: günahkâr, âsi, itaatsiz 19:44
yazmak: azma, sapma, karşı gelme, isyan 58:9
yazuğ: günah 5:62
yazuğ kemiş-: günahları affetmek, başıslamak 7:161
yazuğ kılğan: günahkâr 5:106
yazuğ kötür-: günah yüklenmek, günah taşımak 16:25
yazuğ örtgen: kefaret 5:45
yazuğ yanuti: günahın cezası 25:68
yazuğluğ: günahkâr 37:34
yıg-: haşretmek, diriltmek 20:125

yinggen: hâkimiyet sahibi, kudretli, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-'Azîz 3:4
yinggen Tanrı: hâkimiyet sahibi ve kudretli Allâh, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-'Azîz 36:5
yitiz uluğ: çok yüce, azamet sahibi, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Mutekebbir 59:23
yoğal-/ yoğal-: yok olmak, mahvolmak, helâk olmak 69:29
yoğat-: yok etmek, helâk etmek 7:4
yotturul-: helâk edilmek 34:51
yük: yük; günah 6:164
yük ketürgen/ yük kötürgen: yük taşıyan; günahkâr 35:18
yüksek: yüce, Alî, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-'Alî, El-Mute'âlî 2:255

3. Eski Oğuz Türkçesi Dönemi

3.1. M.1401 Tarihli Kur'an Tercümesi Nüshası

Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olan nüshadır. 652a sayfasında yer alan kayda göre müstensihi Hasan bin Alî el-Bestâmî, istinsah yılı ise M. 1401'dir. Eser Eski Oğuz Türkçesi dönemine ait bilinen ilk satır arası Kur'an tercümesidir. Bazı sayfalarında okunamayan satırlar dikkate alınmazsa eser tam nüshadır [8].

Bu nüshada dinî terim çevirilerinde tercih edilen 138 tane kelime tespit edilmiştir. Bu kelimelerin dillere göre dağılımı şu şekildedir:

Türkçe: 41
Arapça: 84
Farsça: 9

Soğdca: 2

Türkçe-Arapça /Arapça-Türkçe: 1

Arapça-Farsça / Farsça-Arapça: 1

ağır günü: âhiret 626a/7
âhiret: âhiret, öbür dünya 10a/1
'alim: (Allah) çok bilen 440b/5
Allâh: Allah 5b/6
Allâh Ta'âlâ: Allah 427b/1
ağ-: anmak, hatırlamak, düşünmek, zikretmek 509b/4
and: ant, yemin 91b/1
'arefe: bayramdan önceki gün, arife 640a/7
arı: temiz, arı, güzel, helâl, günahsız, saf 272b/5
arın-: arınmak, temizlenmek, günahtan temizlenmek, tövbe etmek 212a/2
arıt-: günahtan temizlemek, temize çıkarmak 54a/2
artuğa vèrmek: faize vermek 65b/3
arula-: (Allah'ı) tenzih etmek, yüceltmek 5b/4
aşnām: putlar 427a/1
âyât / âyet: ayet 36a/5
ayrılmağ günü: hüküm günü 449a/5
azğun: azgın, sapıtılmış, yoldan çıkmış 404a/3
bahâ: sadaka, zekat 124b/6
bâıl: Hak olmayan 7a/2
'ibâdet: Allah'a kulluk etmek 398a/5
iblis: şeytan 155b/1
ihrâm: Hac için hazırlanan

bitik: amel defteri 300a/3
bölük: topluluk, ümmet 11a/6
cehennem: cehennem 13a/2
cennet: cennet 12a/4
cin: cin 488a/7
çalab: Tanrı, Allâh 111a/6
dâbbe: yaratık 412a/7
dergâh: mec. cennet 53a/4
din: din 1b/4
dirilt-: diriltmek, hayat vermek, yaşatmak, geçindirmek 24a/5
du'â: dua , Allah'a yalvarma 6b/1
duracağ ev: cennet 472b/6
ecr / ecir: sevap 467b/1
enbiyâ: peygamberler 554a/7
eski ev: Kâbe 359b/5
eyü iş: iyilik, salih amel 263a/1
fâhişe: günah, kötülük 569a/7
farîza / farz: kesin yapılması gereken dinî emir 80b/6
fâsık: Allah'ın emirlerine karşı gelen, sapmış 111a/1
ferište / ferişteh / firişteh: melek 15b/1
ğafür: çok bağışlayıcı olan (Allah)
melâ'ike / melâ'ik / melâ'iyik: melek 535b/6
mescid: cami, namaz kılacak yer 211b/4
me'vâ: cennet 568a/6
mü'min: iman eden 34a/5
münâcât: Allah'a yalvarıp

ğazâlık: Allah yolunda savaşma 33a/3
günâh: günah 27a/4
haberci: peygamber 268a/5
hac: Kâbe'yi ziyaret etme 28b/5
hacı: Kâbe'yi ziyaret eden kimse 196a/2
Ĥak: Allah 9b/7
hakim: her şeyi bilen ve hikmet sahibi (Allah) 112b/5
hâkim: hükmeden, hâkim 237b/4
hâlik: yaratan, yaratıcı 132b/6
harâm: dinen yasaklanmış olan 148a/3
haşr / haşir: ölülerin diriltilmesi 561b/6
havâri: Hz. İsa'nın on iki yardımcısından her biri 55a/6
hayy: devamlı diri olan (Allah) 511b/5
helâl: yapılması dinen yasak olmayan şey 35a/5
Ĥudâvend: Tanrı 53b/4
huri / hûri / hürü: cennet kızı 578a/4
işitmağ: cehennem ateşi 341b/1
şuç: suç, kusur, günah 543b/4
taqvâ: Allah'tan korkma, dinin yasaklarından sakınma
şür: İsrail'in kıyamette üfleyeceği boru

özel dikişsiz giysi 122b/6
ilāh: İlah, Tanrı 305a/5
ilçi: elçi, resul 407b/4
imān: Allah'a inanma 13b/4
inan-: inanmak, iman etmek 158a/7
İslām: İslam dini 59b/2
'ișyān: Allah'ın emirlerini yerine getirmeme, başkaldırma 566a/6
i'tikād: inanç, inanma 219b/4
i'tikāf: bir yere kapanıp ibadetle vakit geçirme 28b/1
kādir: her şeye gücü yeten (Allah) 405a/3
kāfir: Allah'ın varlığına birliğine inanmayan 13b/4
każā: Allah'ın yazdığı yazgı 505a/4
keffāret: bir günaha karşılık olan, kendisiyle günah örtülen şey 114a/7
kenise: kilise 361a/5
kerim: cömert, kerem sahibi (Allah) 192b/6
keşiş: papaz 198b/6
kıble: Kâbe'nin bulunduğu yer 21a/6
kıssis: papaz 120b/5
kıyāmet: āhiret, kıyamet günü 2a/4
kirtür-: inanmak 262a/4
kitāb: amel defteri 11b/5
kullık: kulluk, ibadet, tapınma, hizmet 114a/2
küfr / küfür: Allah'a inanmama, inkar etme 2b/7

yakarına, dua etme 7b/7
münāfık: iki yüzlü 204b/1
mürsel: peygamber 40b/6
müsilman / müsliman / müslüman: İslam dininde olan 151a/7
müşrik: Allah'a ortak koşan kimse 60b/5
nāfile: farz ve vacip olmadığı halde yapılan ibadet 206b/6
namāz: dua, namaz 23a/1
nebi: peygamber 32b/5
nübüvvet: peygamberlik 321a/2
oruç: oruç 28a/3
peygamber: peygamber 13a/6
put: put 487a/2
rab: Tanrı, Allah 263a/4
rahib: rahip 361a/5
rāziq: rızıklandırıcı (Allah) 132b/6
resül / rüsül: peygamber 13b/2
Resüllullāh: Hz. Muhammed 197a/7
ruhbān: papazlar 198a/6
sağar: kızartıcı, bunaltıcı anlamlarında olup cehennem adlarından biridir 621b/7
şanem: put 428a/3
şoril-: sorulmak, hesaba çekilmek 648a/6

137a/1
süre: süre 4b/1
şeytān: şeytan 6a/3 9b/7
tamu: cehennem 26a/2
Taḥrī: Tanrı 3a/1
ṭap-: tapmak, ibadet etmek 247a/4
tariqat: Allah'a ulaşmak için tutulan yol 528b/1
tenzih: Allah'ı her türlü noksanlıktan arındırma 580b/1
ṭoḡru yol: hidayet yolu, kurtuluş yolu 223a/7
uçmaq: cennet 4b/6
ulu gün: kıyamet 328b/3
var eyle-: yaratmak 480b/7
yaḡfir: bağışla 8b/5
yalavaç: peygamber 268a/4
yamanlık: kötülük, azgınlık, hayasızlık, günah işleme 144b/2
yaradıl-: yaratılmak 81b/4
yarat-: yaratmak, halk etmek 1b/3
yazuq: günah 101a/1
yazuqlu: günahkâr 125a/1
yük: yük, günah 300a/6
yük götürici: günahkâr 151b/4
yüklü: günahkâr 179b/6
zāhid: din adamı 120b/5
zebāni: cehennem işlerine memur edilen melek 510a/5
zekāt: zekat 438b/3
zikir: Allah'ı anma, tesbih etme 144b/7

Dönemlere Göre Kur'an Tercümelemlerindeki Dinî Terim Çevirilerinde Tercih Edilen Kelimeler

Bu başlık altında örnek teşkil etmesi açısından bazı dinî kelimelerin tercümesinde tercih edilen kelimeler tasnif edilmiştir. Bu tasnifte Karahanlı ve Harezmi dönemini temsil eden Kur'an tercümesi eserlerinde dinî kelimelerin tercümesinde Türkçe kelimelerin tercih edildiği, Eski Oğuz döneminde ise tercüme ihtiyacı duymadan Arapça kelimelerin tercih edildiği görülmüştür.

Kelime kelime yapılan bu satır arası Kur'an tercümelemlerinin dili göstermektedir ki Karahanlı ve Harezmi döneminde Arapça kelimelere Türkçe karşılık bulma çabası ön planda olmuştur. O dönem eserlerinde bulunmayan yani unutulmuş bazı kelimeler yeniden canlandırılmış, bir önceki anlamlarıyla bağlantılı olarak mecaz yeni dinî anlamlar kazanmışlardır. Hatta bazı özel isimlerin tercümesinde Türkçe kelime veya kelime grupları kullanılmıştır. Bunlara örnek kelimeler aşağıda verilmiştir. Eski Oğuz Türkçesi dönemine gelindiğinde ise tercümelemler dili Arapçanın etkisi altında kalmış ve tercümelemlerde Türkçe kelimeler yerine Arapça kelimeler tercih edilmeye başlamıştır.

Karahanlı Döneminde Bazı Özel İsimler Yerine Tercih Edilen Türkçe Kelimeler

Karahanlı döneminde, aşağıdaki özel adların bile Türkçe kelime ve kelime grupları ile tercüme edilmesi dil kullanımı açısından dikkat çekmektedir:

künke / küñke tapunğanlar: Sabiiler TİEM 2: 62; **oğul oğlanları:** Yakub'un torunları TİEM 3: 84; **yeti ekkilegü:** Fatıha suresi TİEM 15: 87; **üñür idileri:** Ashab-ı Kehf TİEM 18: 9; **ol kafir:** Firavun R ; **ekki müynüz:** Zülkarneyn TİEM 8: 94; **bitig:** Kur'an-ı Kerim R 7: 169; **oñıgu:** Kur'an-ı Kerim 2: 185, **arığ cān:** Cebrail TİEM 5: 111, **Tağrı kulu:** Hz. Ya'kub TİEM 5: 32.

Nüshalara Göre Bazı Dinî Terimler İçin Tercih Edilen Kelimeler				
Dönemler	Karahanlı Türkçesi Dönemi		Harezmi Türkçesi Dönemi	Eski Oğuz Türkçesi Dönemi
Dinî Terim	R	TİEM	HAP	EODKT
Tanrı,	<i>bār</i> 8: 32; <i>idi</i> 7:	<i>idi</i> 1: 1;	<i>idi</i> 2: 163;	<i>tangrı</i> 132b/7; <i>çalab</i>

Allah	187; <i>törütgen</i> 35: 1; <i>tapmağğa</i> 64: 13; <i>tapunğu</i> 7: 127; <i>tapunğuluk idi</i> 7: 158; <i>tengri</i> 40: 16	<i>tapunğu</i> 2: 257; <i>uğan</i> 2: 20; <i>tengri</i> 2: 2; <i>Tayrı</i> 3a/1; <i>bayaş</i> 5: 60	<i>tapunğu</i> 7: 140; <i>tangrı</i> 6: 112	111a/6; <i>Allāh</i> 5b/6; <i>Allāh Ta'ālā</i> 427b/1; <i>Hağ</i> 9b/7; <i>rab</i> 263a/4; <i>Hudāvend</i> 53b/4
Kabe	Kabe kelimesinin diğer nüshalarda tespit edildiği ayetler Rylands nüshasında eksik olduğu için bu kelime bulunamamıştır.	<i>ağırlıg ew</i> 14: 37; <i>ķurulğan ewnüj ilki</i> 3: 96; <i>tayrı ewi</i> 5: 95	<i>ew</i> 3: 97	<i>eski ew</i> 359b/5
peygamber	<i>iğilmiş / iyinmiş</i> 15: 57; <i>sawçı</i> 7: 158; <i>yalavaç / yalawaç</i> 28: 7	<i>sawçı</i> 19: 41; <i>yalavaç / yalawaç</i> 2: 87; <i>yumişçı</i> 17: 15	<i>iğilmiş / iyinmiş</i> 37: 171; <i>yalavaç / yalawaç</i> 5: 15	<i>yalavaç / yalawaç haberci</i> 268a/4; <i>mürsel</i> 40b/6; <i>nebi</i> 32b/5; <i>peygamber</i> 13a/6; <i>resül / rüsül</i> 13b/2; <i>yalavaç</i> 268a/4; <i>ilçi</i> 407b/4
cennet	<i>uşmağ</i> 20: 121	<i>körklüg tayanğu orun</i> 18: 31	<i>büstān</i> 18:31	<i>duracağ ew</i> 472b/6; <i>cennet</i> 12a/4; <i>dergāh</i> 53a/4; <i>me`vā</i> 568a/6; <i>uçmağ</i> 4b/6
cehennem	<i>köyürgen ot</i> 33: 64; <i>tamuğ</i> 4: 97; <i>dūzah</i> 20: 74	<i>ot</i> 3: 116; <i>yawuz tayanğu orun</i> 18: 29	<i>tamuğ</i> 33: 64	<i>cehennem</i> 13a/2; <i>tamu</i> 26a/2
âhret	<i>kiçinki/ kiçinki kün</i> 16: 122; <i>ķopmağ</i> 59: 2	<i>keğinki</i> 9: 74; <i>keğinki kün</i> 2: 8; <i>keğinki orun</i> 2: 86; <i>sakış yanut küni</i> 1: 4	<i>song kün</i> 9:18; <i>song tiriğlik</i> 2:86	<i>ağır günü</i> 626a/7; <i>āhret</i> 10a/1; <i>ķiyāmet</i> 2a/4
helâl	<i>açukluğ</i> 16: 114; <i>arığ</i> 8: 26	<i>açukluğ</i> 8: 69	<i>helâl</i> 16: 114	<i>helâl</i> 35a/5
haram	<i>ħarām</i> 9: 36	<i>arığsız</i> 6: 145	<i>ħarām</i> 6: 145	<i>ħarām</i> 148a/3
melek	<i>tutuğlı</i> 50: 17	<i>ferište</i> 50: 17;	<i>alğan</i> 50: 17	<i>ferište / ferişteh / firişteh</i> 15b/1; <i>melā`ike / melā`ik / melāyik</i> 535b/6

B. Karahanlı Döneminde Yapılan Dinî Terim Çevirilerinin Anlam Bakımından Karahanlı Dönemi Temel Söz Varlığına Katkısı

Bu bölümde Karahanlı döneminde yazılan Rylands ve TİEM nüshaları taranarak tespit edilen dinî terimlerin, dönemin diğer eserlerinde hangi anlamlara sahip oldukları karşılaştırılmıştır. Bu karşılaştırma için Rylands nüshasında tespit edilen kelimeler maddebaşı gibi kabul edilmiş ve ilk sütuna yerleştirilmiştir. Kelimeler karşılaştırmanın kolay olması açısından sure: ayet numarası ile birlikte verilmiştir. Sağındaki sütuna aynı dönemde yazılan TİEM nüshasının aynı sure ve ayetinde aynı kelime için kullanılan kelimeler verilmiştir. Böylece aynı dinî terim için bu iki nüshada tercih edilen kelimelerin benzerlik ve farklılıklarının ortaya konulması amaçlanmıştır.

Son sütunda ise döneme ait diğer eserlerde geçen kelimelere yer verilmiştir. Bunun için maddebaşı olarak tespit edilen kelimelerin öncelikle DLT’de olup olmadığına bakılmıştır. Sütunda DLT’de tespit edilen kelimeler, anlamları ve geçtikleri yer numarası ile birlikte verilmiştir. Eğer maddebaşı olan kelimeler dönemin diğer eserleri olan KB ve AH’de farklı bir anlama sahiplerse bu anlam ayrıca verilmiştir. Böylece bu sütunda dinî terimler için kullanılan kelimelerin, diğer eserlerde sahip oldukları farklı anlamlar DLT temel alınarak ortaya konulmuştur.

Bu tabloda görülmektedir ki özellikle DLT’de somut anlama sahip olan kelimeler bu tercümelemlerle dinî mecaz anlamlar kazanmışlardır. KB gibi eserlerde zaten mecaz veya soyut anlamda kullanılmış olan bazı kelimelerin ise başka mecaz veya soyut anlamlar kazandıkları görülmüştür. Bu karşılaştırma, iki nüshada aynı terimi karşılamak için birbiri yerine kullanılan kelimeleri görmemizi sağlarken, döneme ait bazı hapaxların ortaya koymuştur.

R	TİEM	DLT
açıklık: helâl 16: 114	hâlâl: helâl 16: 114 açıklık: helâl 8: 69	açıklık: “nimet içinde yaşayan, nimetlenecek nimeti olan 43/ 30
adağın kıl-: namazı tam erkaniyla kılmak 7: 170	adağın kıl-: namazı tam erkaniyla kılmak 7: 170	adağ: “ayak” 27/12 adağka tegürgen: bir işi sonuna dek götürün, bitiren 260/227
adağın turğan: (1) namaz kılan 39: 9	adağın turuğlı: namaz kılan 39: 9	

(2) Allâh'a itaat eden 33: 35	boyun sügli: Allâh'a itaat eden 33: 35	
ağırmağ: hakkı batıldan ayırmak 8: 29	ağruğluğ: hakkı batıldan ayırmak 8: 29 ağırmağ: hakkı batıldan ayırmak 2: 53	ağır-: ayırmak 98/91
ağırmağ küni: hüküm günü 37: 21 bk. uluğ küni, kıyâmet küni, sağış küni	ađırđu küni: hüküm günü 37: 21 ağırmağ küni: kıyamet günü 8: 41	
ağırlığ: kutsal, mübarek 8: 34	ağırlığ: kutsal, mübarek 8: 34 ağırlığ ew: Kâbe 14: 37	ağırlığ: itibarlı 34/21 ağırlığ tut-: ağırlamak, itibar etmek 34/21 ağırlık: ikram, ihsan 70/56
ağıret: âhiret 4: 134 bk. kiçinki/ kiçinki kün	ağun: âhiret 4: 134 ağıret: âhiret 24: 14	ağun: zaman, devir 33/19
alkış: selam, esenlik, dua 36: 58	alkış: dua 9: 99 ¹	alkış: övgü, dua; peygamber için salavat 61/48
'amel: iş, davranış, amel 35: 8 bk. eđđülük, iş	iş: amel 35: 8 'amel: iş, davranış 3: 136	
arığ: (1) helâl 8: 26 (2) mukaddes, kutsal 20: 12 (3) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Kuddüs 59: 23	arığ: (1) helâl 8: 26 (2) mukaddes, kutsal 20: 12 (3) Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Kuddüs 59: 23	arığ: temiz 10/5
arığ ay-²: tesbih etmek 59: 24 bk. tesbih ay-	tâsbiğ kıl-: tesbih etmek 59: 24	
arığ Tañrı: sübhan Allâh 43: 13	arığ turur ol iği: sübhan Allâh 43: 13	
arığla-: tesbih etmek 48: 9	arığla-: tesbih etmek 48: 9	arığla-: iyisini seçmek, temizini seçmek, temizlemek 153/133
arın-: boy abdesti almak 5: 6	arın-: boy abdesti almak 5: 6	arın-: temizlenmek, yıkanmak; etek tıraşı olmak 10/6
arıt-: gūnahtan arıtmak 4: 49	arıt-: gūnahtan arıtmak 4: 49	arıt-: temizlemek; kuzu vb. hayvanların taşağını çıkartmak; çocuğu sūnnet etmek 112/101

¹ Bu ayet, Rylands nühasında eksik. O yüzden farklı bir ayetten örnek verilmiştir.

² **arığ ay-** kelimesi TIEM'de bulunamamıştır.

artağ / yawuz işlig : doğru yoldan sapan 40: 43	artağ iş kılığı : doğru yoldan sapan 40: 43	artağ : bozuk, bozulmuş, kötüleşmiş 72/58
artağlık : fitne 7: 127 bk. artatur, bulğaklık, fitne	artağlık : fitne 7: 127	
artatur : fitne 5: 33 bk. artağlık, bulğaklık, fitne	artağlık : fitne 5: 33	arta- : bozulmak 139/122 artat- : bozmak, kirletmek 442/346
artatmak tile- : vesveseye düşürmek 7: 200	YOK ¹	
artat- : heba etmek, boşa harcamak 47: 33	artat- : fesat çıkarmak, ifsad etmek 27: 34	
artatğan/ yarağsız kılığı : batıl yolu tutan, yanlış ve boş iş yapan 7: 173	yarağsız kılığı : batıl yolu tutan, yanlış ve boş iş yapan 7: 173	
artuğ kat- : şirk koşmak 4: 48 bk. ortuğ kat-	ortuğ kat- : şirk koşmak 4: 48 artuğ kat- : fitneye sebep olmak, sapıklık yapmak, eziyet etmek 33: 14	artuk : fazla, fazlalık 62/48
atanmış öd ² : ecel 7: 185	urulmuş vakt : ecel 7: 185	ata- : ad koymak, unvan vermek 555/457, atan- : (1) “adlanmak, adlandırmak, ad koyulmak”, AH 165; KB 303; TIEM 76: 18 (2) “atanmak, belirlenmek, karar verilmek”, R 16: 61;
aytığ kın : azap sözü 36: 7 aytığ/ğ : söz 14: 27	aytığ : söz 36: 7	kın ³ : “azap, işkence, eziyet”, R 34: 33; TIEM 5: 80; KB 3547
az- : dinen doğru yoldan çıkmak 4: 136 bk. ewrül-, kış-, yandurul-	az- : dinen doğru yoldan çıkmak 4: 136	az- : yol için şaşırarak kaybetmek 96/89
‘azāb : günah işleyenlere, kâfirlere ve inkârcılara ölümden sonra verilecek	kın : günah işleyenlere, kâfirlere ve inkârcılara ölümden sonra verilecek	kın ¹ : “azap, işkence, eziyet”, R 34: 33; TIEM 5: 80; KB 3547

¹ Bu ayet, Rylands nüshasında “**eger artatmak tilese yekdin artatmak, sığınıl Tangrıka...**” şeklinde çevrilirken TIEM’de “**ägär yäkdin sığınıl tanrıka...**” şeklinde çevrilmiştir.

² **atanmış öd** “ecel” kelimesi adı konulmuş, vaktine karar verilmiş zaman olarak “ecel” anlamında kullanılmış olmalı. **atan-** fiili DLT’de bulunmuyor ama AH, KB, TIEM ve R’de bulunuyor.

³ Bu anlamda **kın** kelimesi DLT’de bulunmamaktadır. Ama yukarıdaki eserlerde tespit edilen “azap, işkence, eziyet” anlamlarına gelen **kın** kelimesi **ayıt-** “söylemek” kelimesiyle birleştirilerek **aytığ kın** kelimesini oluşturulmuş olmalıdır.

ceza, azap 34: 8 bk. kın	ceza, azap 34: 8 'azāb: günah işleyenlere, kâfirlere ve inkârcılara ölümden sonra verilecek ceza, azap 3: 21	
azıtğan: batıla sapan, yoldan çıkan 45: 28	yazuqluğ: batıla sapan 45: 28 azıt-: yoldan çıkmak, şaşırmaq 25: 9	azıtğan: yoldan saptıran 88/79
aztur-: azdırmak, yoldan çıkarmak 41: 29	azdur-: azdırmak, yoldan çıkarmak 41: 29	azdur-/aztur-²
bār: Tanrı 8: 32	bar: Tanrı 8: 32	bār/ bar: mevcut; yüce ulu (Tanrı'nın sıfatı) 34/21
bātl: batıl 34: 49 bk. yaragsız	yaragsız: batıl 34: 49 bātl: batıl 52: 12	yaragsız: uygun olmayan 599/491
belgü: ayet 16: 16 bk. nişan	nişan: ayet 16: 16 belgü: ayet 2: 248	belgü: işaret ve alamet 215/185
belgüsüz: gayb, bilinmeyen 34: 14	ğayb: bilinmeyen 34: 14 belgüsüz: gayb 67: 12	belgüsüz: belirsiz 178/152
bilgen: her şeyi bilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Habir 34: 1	bilgän: her şeyi bilen, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Habir 34: 1	bil-: bilmek, bir şeyi öğrenmek, kavramak, anlamak 34/20
YOK³	birle-: Tanrı'yı tevhid etmek 1: 5	birle-⁴
bit-: inanmak, iman etmek 16: 36 bk. büt-, kirtgün-, tapun-	tapun-: inanmak, iman etmek 16: 36 bit-: inanmak, iman etmek 3: 119	büt-: inanmak, ikrar etmek 503/403
bitgen⁵: iman eden 4: 162 bk. kirtgüngen/ kirtgünmiş ve mü'min	kertgünügli: iman eden 4: 162	
bitig: (1) Kur'an-Kerîm 7: 169 bk. kur'an, oğıu (2) levh-i mahfuz 35: 11	bitig: (1) Kur'an-Kerîm 7: 169 (2) levh-i mahfuz 35: 11	biti: gökten inen kitaplardan bir kitap 540/441 bitig: kitap; mektup; yazılı kağıt; yazı; Oğuzca'da muska 48/34

¹ Bu kelime DLT'de tespit edilemediği için dönemin diğer eserlerinden örnek verilmiştir.

² Bu kelime Kur'an Tercümeleleri dışındaki diğer eserlerde (AH, KB ve DLT) tespit edilememiştir.

³ Bu ayet, Rylands nüshasında eksiktir. Ayrıca **birle-** kelimesi yukarıdaki anlamıyla bu nüshada bulunmamaktadır.

⁴ **birle-** kelimesi TİEM nüshası dışındaki (R, KB, DLT, AH) eserlerde tespit edilememiştir.

⁵ TİEM'de **bit-** fiilinden türeyen ve "iman eden, mü'min" anlamında kelime bulunamamıştır.

YOK¹	bitig kāmşil-: rahmet olarak kitabın kalbe konması 28: 86	
bitmek: iman 8: 2 bk. imān	kertgünmek: iman 8: 2 bitmek: iman 3: 167	
bodun: ümmet 16: 123 bk. ümmet	bodun: ümmet 5: 2	bodun: kavim, halk, insan topluluğu 88/79
boğuzlağı: kurban 37: 107 bk. kurban	çoç: kurban 37: 107 boğuzlağı: kurban 5: 2	boğuzla-²
borğu: sur, kıyamette üflenecek olan boru 20: 102	borğu: sur, kıyamette üflenecek olan boru 20: 102	borguy: üflerek çalınan bir çeşit çalgı 551/451
boyun bër-: Müslüman olmak 8: 1 bk. müslümān bol-, boyun su-	boyun süñ-: Müslüman olmak 8: 1 boyun ber-: müslüman olmak 49: 17	boyun: insan vb.nin boynu 376/296
boyun bërighli: Müslüman 15: 2 bk. boyun suğan, müslümān	boyun berighli: Müslüman 15: 2	
boyun su-: İslâmiyet'i kabul etmek 5: 44 bk. boyun ber-, müslümān bol-	boyun ber-: İslâmiyet'i kabul etmek 5: 44 boyun sü-: İslâmiyet'i kabul etmek 2: 131	
boyun suğan: Müslüman 66: 5 bk. boyun berighli, müslümān	boyun bermiş: Müslüman 66: 5	
bulğaklıq: fitne 9: 47 bk. artatur, artaklıq, fitne	artaklıq: fitne 9: 47 bulğaq: fitne 2: 191	bulğa-: bulanmak, karıştırmak; kızdırmak, sinirlendirmek 571/470
buyrulmuş: farz 4: 24 bk. farıza, kesilmiş	käsilmiş: farz, hükme bağlanmış 4: 24	buyur-: emretmek 526/428
büt-: inanmak, iman etmek 34: 8 bk. bit-, kirtgün-, tapun-	kertgün-: inanmak, iman etmek 34: 8 büt-: inanmak, iman etmek 34: 8	büt-: inanmak, ikrar etmek 503/403
bütügli³: inanan, iman eden 7: 132	kertgünügli: inanan, iman eden 7: 132	

¹ Rylands nüshasında bu ayet eksiktir. Ayrıca nüshada **bitig kāmşil-** kullanımı bulunamamıştır.

² **boğuzla-** “boğazını kesmek, kesmek, öldürmek”, kelimesi Kur'an tercümeleleri dışındaki (KB, DLT, AH) eserlerde tespit edilememiştir: R 28: 4; TIEMKök 2: 71. Yine aynı şekilde “kurban” anlamına gelen **boğuzlağı** kelimesi de diğer eserlerde bulunmamaktadır: R 37: 107; TIEMKök 5: 97

³ **bütüglü, bitighli** kelimesi, “imanlı, inanan” anlamında TIEM'de bulunmamaktadır. TIEM 7: 157'de **bitighli** “yazılı” anlamında tek bir yerde geçmektedir.

cünüb: dinen temiz olmayan 5: 6	yungu hâl üzä: dinen temiz olmayan 5: 6	
çın: doğru, hak 35: 5 bk. haķikat, rāst	rāst: doğru, hak 35: 5 çın: doğru, hak 21: 92	çın: doğru, güvenilir 171/147
eğgölük: iyi amel 58: 9 bk. 'amel, iş	eğgölüg: iyi amel 58: 9	eğgölük: iyilik 324/264
erklig: her şeye nezaret eden, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vekil 3: 173	vākil¹: her şeye nezaret eden, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vekil 3: 173 ārklig: her şeye nezaret eden, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vekil 1: 4	erk: otorite 33/20
ēş²: ashab, ehl, havari 61: 14	ürüş tonluğlar: ashab, ehl, havari 61: 14 arığ tonluğlar: havari 5: 111	iş: eş, arkadaş, dost 35/22
ēw barķdın ağrıl-: hicret etmek 16: 41 bk. hicret kı-	ağrıl-: hicret etmek 16: 41 āw barķlarım ķodup kāl-: hicret etmek 9: 20 āwdin kālın-: hicret etmek 2: 218 āwdin barķdın kāslinip çık-: hicret etmek 4: 100 āwdin kāsıl-: hicret etmek 16: 110	ew barķ: ev ve mallar 176/150
ēw boğnı: ehl-i beyt 28: 12	āw boğunı: ehl-i beyt 28: 12	
ewrül-: doğru yoldan saptırılmak 40: 69 bk. az-, kış-, yandurul-	yandurul-: doğru yoldan saptırılmak 40: 69 āwrül-: doğru yoldan saptırılmak 27: 10	ewrül-: yüzünü dönmek 130/114
farıza: dinen yapılması şart olan 33: 50 bk. buyrulmuş, kesilmiş	farıza: dinen yapılması şart olan 33: 50	
fitne: fitne, karışıklık 9: 48 bk. artatur, artaķlık, bulđaķlık	bulđaķ: fitne, karışıklık 9: 48 fitne: fitne, karışıklık 3: 7	
ferište: melek 15: 28	fārištā: melek 15: 28	
gāyib: gayb, manevî âlem, peygamberler aracılığıyla	örtügli: gayb, manevî âlem, peygamberler	

¹ Rylands nüshasında bu kelime tespit edilememiştir.

² Bu kelime TIEM'de "arkadaş, dost, yoldaş" anlamında kullanılmıştır.

insanlara bildirilen ve yalnızca Allâh tarafından bilinen âlem 34: 2 bk. örtüglüg	aracılığıyla insanlara bildirilen ve yalnızca Allâh tarafından bilinen âlem 34: 2 ğāyb: gayb, manevî âlem, peygamberler aracılığıyla insanlara bildirilen ve yalnızca Allâh tarafından bilinen âlem 81: 24	
du'â kıl: dua etmek 43: 49	oķu-: dua etmek 43: 49 du'â kıl: dua etmek 3: 38	
ħaķikat: doğru, hak 9: 48 bk. çm, rāst	yaraşı¹: doğru, hak 9: 48 ħaķikat: doğru, hak 3: 173	
ħamd²: hamd 40: 55 bk. ōgdi	ōgdü: hamd 40: 55	
ħaťa kılıĝlı: günah işleyen, günahkâr 28: 8 bk. yazuķluĝ, yazuķ kılıĝan	yaĝlıĝlı: günah işleyen, günahkar 28: 8 ħaťa kılıĝlı: günah işleyen, günahkâr 12: 91	
helāk kıl-: helak etmek, yok etmek 7: 173	yok yodun kıl-: helak etmek, yok etmek 7: 173	
hicret kıl-: hicret etmek 4: 100 bk. ew barkdın ağrıl-	ew barkdın kāslin-: hicret etmek 4: 100 hicrāt kıl-: göç etmek 33: 6	
ıdılmış: peygamber 15: 57 bk. pāyĝāmbār, sawçı, yalavaç	yalavaç: peygamber 15: 57 ıdılmış: peygamber 13: 43	ıdıł-: serbest bırakılmak 106/96
ibādet kılıĝu yer: ibadet etmek 19: 11	toķıřıĝu yār³: ibadet edilen yer 19: 11	
ıdı: Rab, Tanrı 7: 187 bk. ığitken, taĝrı, teĝri	ıdı: Rab, Tanrı 7: 187	ıdı: Allah; sahip, efendi 56/42
ıđitken⁴: Rab 5: 24 bk. ıdı, taĝrı, teĝri	uluĝ: büyük 5: 24	ığit-: yetiştirmek 114/103

¹ Bu kelime Rylands nüshasında tespit edilememiştir. “uygun olanı, yaraşanı yapmak” anlamında **yaraşıklık** kelimesi bulunmaktadır.

² Bu kelime TIEM’de tespit edilememiştir.

³ **toķuř-** “cihad etmek, savaşmak” anlamında Rylands nüshasında ve TIEM’de bulunmasına raĝmen bu kullanım TIEM’de tektir.

⁴ Rylands’ta “...barĝıl sen seni ığitken, toķuřuĝlar ikeĝü...” şeklinde aktarılan ayet; TIEM’de “... barĝıl sān sāniĝ uluĝuĝ ya’ni ĝārūn toķıřıĝlar...” şeklinde aktarılmıştır. Burada görölmektedir ki Rylands nüshasında geçen **ığitken** kelimesine verilen “Rab” anlamı yanlıştır. Çünkü burada sözü edilen kiři Musa’nın yaratıcısı deĝil aĝabeyi Harun’dur. **ığitken** kelimesi TIEM’de **uluĝ** kelimesi ile

iki yüzlüg: münafık 4: 138	ekki yüzlüglär: münafık 4: 138 münafık ¹ : iki yüzlü, kendini müslüman gibi gösteren 24: 33	iki yüzlüg: iki yüzlü; (eşya için ayna vb.) çift taraflı 464/368
iki yüzlülük kıl-: münafıklık etmek 59: 11	ekki yüzlüglüg kıl-: münafıklık etmek 59: 11	
imān: iman 4: 25 bk. bitmek	kertgünmek: iman 4: 25 imān: iman 3: 177	
iş: amel 33: 71 bk. ‘amel, eğgölük	iş: amel 33: 71	iş: amel 79/67
ķāfir: kafir, iman etmeyen 33: 64 bk. tanġan/ tanıġlı	ķāfir: kafir, iman etmeyen 33: 64	
ķāfirlik: Tanrı'nın varlığını ikrar etmemek 35: 39 Taġrınlı barlama- ² : Tanrı'nın varlığını ikrar etmemek 49: 7	ķāfirlik: Tanrı'nın varlığını ikrar etmemek 35: 39 ķāfirlik: Tanrı'nın varlığını ikrar etmemek 49: 7	
ķaldaġı: El-Bâki 16: 96	ķalıġlı: El-Bâki 16: 96	ķal-: kalmak; terk edilmek; bırakılmak 513/411
ķara közlüg: cennet kızı, huri 44: 54	közlüg kıız: cennet kızı, huri 44: 54	
ķatıķsız: ihlās sahibi, halis, günahsız 39: 3	ķatıķsız: ihlās sahibi, halis, günahsız 39: 3	ķat-: ilave etmek, karıştırmak 221/191 ķatik: bir şeye karıştırılan nesne 192/164
ķeġürġen: (1) affedici, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hâlim 33: 52 (2) çok affedici Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Afuvv 4: 43	ķeġürgän: (1) affedici, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Hâlim 33: 52 (2) çok affedici Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Afuvv 4: 43	ķeġür-: günahı, suġu affetmek 307/253
ķeñ işlig: rahmeti bol, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vâsi 5: 54	ķeñ 'aġalıġ: rahmeti bol, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Vâsi 5: 54	ķeġ ³
ķeñ raġmetlig: rahmeti	ķeñrü işlig: rahmeti bol	

aktarılmıştır. Ayrıca **igıtken** kelimesi Rylands nüshasında sadece bu ayette kullanılırken bu kelime TİEM'de tespit edilememiştir.

¹ Bu kelime Rylands nüshasında tespit edilememiştir.

² Bu kelime TİEM'de geçmemektedir.

³ “geniş, büyük, iç hacmi çok olan” anlamındaki bu kelime Kur'an tercümelere dışındaki eserlerde (DLT, KB, AH) tespit edilememiştir.

bol olan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Vâsi 4: 130	olan, Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Vâsi 4: 130	
kesilmiş: farz, Allâh'ın emri 4:24 buyrulmuş, farîza	kâsilmiş: farz, hükme bağlanmış, Allâh'ın emri 4:24	kes-: kesici bir aletle ikiye ayırmak, kesmek 269/236;
ķıl-: yaratmak, var etmek 16: 72 bk. yarat-	ķıl-: yaratmak, var etmek 16: 72	ķıl-: yapmak, etmek 30/17
ķın: günah işleyenlere, kafirlere ve inkarcılara ölümden sonra verilecek ceza, azap 34: 33 bk. 'azâb	ķın: günah işleyenlere, kafirlere ve inkarcılara ölümden sonra verilecek ceza, azap 34: 33	ķın¹: “azap, işkence, eziyet”, R 34: 33; TİEM 5: 80; KB 3547
ķına-: Allâh için insanlara azap etmek 9: 55	ķın ķıl-²: Allâh için insanlara azap etmek 9: 55 ķına-: Allâh için insanlara azap etmek 22: 60	ķına-: işkence etmek, cezalandırmak 564/465
ķış-: yoldan çıkmak, azmak, itaat etmemek 43: 36 bk. az-, ewrül-, yandurul-	âwrül-: yoldan çıkmak, azmak, itaat etmemek 43: 36 ķış-: yoldan çıkmak, azmak, itaat etmemek 61: 5	ķış-/ ķıyış-: gözden kaybolmak, bulunulan yerden ayrılmak 525/426
ķıwanğan³: kibirlenen, kibirli 4: 36	sewnü yalnu turuğh: kibirlenen, kibirli 4: 36	ķıwan-⁴
ķıyâmet: kıyamet 4: 159 bk. adırmağ küni, saķış küni, uluğ kūn		
ķıdınki kūn: âhîret 16: 122 bk. âhîret, ķopmağ	ķıdınki aĵun: âhîret 16: 122	ķidin: sonra; geride kalan, arkada olan 109/98
ķirtgün-: inanmak, iman etmek 36: 7 bk. bit-, büt-, tapun-	ķertgün-: inanmak, iman etmek 36: 7	ķirtkūn-: iman etmek, (Allah'ın birliğini) ikrar etmek 627/523
ķirtgūngen/ ķirtgūnmiş: iman eden, mümin 49: 9 bk. bitgen, mü'min	ķertūnūg: iman eden, mümin 49: 9	
ķodı ıd-: Kur'an için	kâmiş-: Kur'an için	kodı: herhangi bir şeyin alt

¹ Bu kelime DLT'de tespit edilememiştir.

² Bu kullanım Rylands nüshasında bulunamamıştır.

³ TİEM'de **ķıwan-** “güvenmek” kelimesi bulunmasına rağmen “kibirli” anlamına gelen **ķıwanğan** kelimesi tespit edilememiştir.

⁴ “Kendini beğenmek, kibirlenmek” anlamındaki bu kelime Rylands nüshası dışında (DLT, KB, AH, TİEM) tespit edilememiştir. DLT'de **ķıw** “baht, talih, kutluluk” kelimesi bulunmaktadır: DLT 152/132

indirmek, göndermek 40: 15	indirmek, göndermek 40: 15 kitâb ıd-: Kur'an için indirmek, göndermek 40: 2 çur'änni indür-: Kur'an için indirmek, göndermek 76: 23	kısmı, aşağı kısım; aşağı doğru 63/49 kemiş-: fırlatıp atmak 324/264
çopmaç: âhîret 59: 2 bk. âhîret, kiçinki kün	çopmaç: âhîret 59: 2	kop-: kuş vb. için havalanmak; insan için ayağı kalkmak; rüzgar vb. için kopmak; ay, bitki vb. için çıkmak, yükselmek 265/233
çorç-: Allâh'tan korkup ona güvenmek, tevekkül etmek 65: 3 bk. köçül ur-	köçül ur-: Allâh'tan korkup ona güvenmek, tevekkül etmek 65: 3 çorç-: Allâh'tan korkup ona güvenmek, tevekkül etmek 70: 27	kork-: korkmak 627/522
çoş-: iftira atmak, yalan söylemek 20: 61	çoş-: iftira atmak, yalan söylemek 20: 61	çoş-: yanına katmak 270/237
kön-: hidayete ermek, doğru yola girmek 7: 159	köni yol körgüt-: hidayete ermek, doğru yola girmek 7: 159 kön-: hidayete ermek, doğru yola girmek 2: 150	kön-: doğru yola yönelmek; ok, at, iş vb. için düzelmek 279/242
köni: (1) gerçek, doğru, hak 16: 38 (2) hak dine inanan, cahiliye devrinde İbrahim peygamberin dini üzere olan 4: 125	köni: gerçek, doğru, hak 16: 38 yanıçlı: hak dine inanan, cahiliye devrinde İbrahim peygamberin dini üzere olan 4: 125 köni ümmät: hak dine inanan 3: 113	köni: nesne için düz; doğru, gerçek 510/409
köni işlig: Esmâ'ül-Hüsnâ'dan El-Hakim 49: 8	bütün işlig: Esmâ'ül-Hüsnâ'dan El-Hakim 49: 8	
könül-: doğru yola girmek 4: 98	kön-: doğru yola girmek 4: 98	kön-: doğru yola yönelmek; ok, at, iş vb. için düzelmek

	könül-/ gönül-: doğru yola girmek 7: 30	279/242 könül-/ gönül-¹
könül ur-: tevekkül etmek 16: 42 bk. korq-	könül ur-: tevekkül etmek 16: 42	könül²: kalp, gönül; zihin açıklığı, idrak sürati 63/49
körügli: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Başir 48: 24	körügli: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Başir 48: 24	kör-: bakmak, görmek 187/160
köyürgen ot: cehennem ateşi 33: 64 bk. tamuğ	küyür ot: cehennem ateşi 33: 64 cähännäm³: cehennem 30: 10	küy-: yanmak 553/456
közi yümükler: namahreme bakmayan 38: 52	közleri yümügli: namahreme bakmayan 38: 52	
közlügler idisi: gönül gözü olan, basiretli, akıl sahibi 59: 2	hırad idileri: gönül gözü olan, basiretli olan kimseler, akıl sahibi 59: 2	közlüg: gözlü, gözü olan 240/208
kul: Allâh'a göre insan 7: 194	kul: Allâh'a göre insan 7: 194	kul: kul; köle 166/143
qulluq: ibadet 4: 172	qulluq: ibadet 4: 172	kulluk⁴
qur'an: Kur'an 7: 204 bk. bitig, oqıgu	qur'an: Kur'an 13: 31	
qurban: kurban 5: 27 bk. boğuzlağı	boğuzlağı: kurban 5: 27 qurban: kurban 2: 196	
qutluğ: mübârek 38: 29 bk. mübârek	qutluğ: mübârek 38: 29	kutluğ: mübarek, uğurlu 54/29
küçlüg: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Kâvi 58: 21	küçlüg: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Kâvi 58: 21	küçlüg: güçlü, kuvvetli 254/223
küdezgen: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 42: 6 bk. küdezçi	küdezçi: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 42: 6	küdez-: saklamak, korumak 463/367
küdezigli: takva sahibi, muhsin 5:5	küdezigli: takva sahibi, muhsin 5:5	
küdezçi: (1) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 34:21 bk. küdezgen (2) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan	küdezçi: (1) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hafiz 34:21 (2) Esmâ'ü'l-Hüsna'dan Rakib 33: 52	

¹ Bu kelimeler Kur'an tercümelemleri dışındaki diğer eserlerden KB 5474'de **könül-** şeklinde geçmektedir. DLT ve AH'de tespit edilememiştir.

² Kelime Eski Türkçe döneminde UM I 193 "ıman" anlamında kullanılmıştır.

³ **cehennem** kelimesi Rylands nüshasında tespit edilememiştir.

⁴ Bu kelime Kur'an tercümelemleri dışında sadece KB'de tespit edilmiştir: "kulluk" anlamında KB 2159 ve "ibadet" anlamında KB 4857.

Rakib 33: 52		
küfr: küfür 9: 17 bk. tanmaçlılık	tanmaçlılık: küfür 9: 17 küfr: küfür 4: 76	
küşüş: eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Aziz 8: 10 bk. meñzeksiz	küşüş: eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Aziz 8: 10	küşüş ¹
meñzeksiz ² : eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Aziz 4: 56 bk. küşüş	küşüş: eşi ve benzeri olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-'Aziz 4: 56	meñze-: benzemek 619/514
muñsuz: hiçbir şeye muhtaç olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Ğanî 39: 7	muñsuz: hiçbir şeye muhtaç olmayan, Esmâ'ü'l-Hüsnâ'dan El-Ğanî 39: 7	muñ: sıkıntı, bela 458/362
mübârek ³ : mübarek, kutlu 44: 3 bk. kuñluğ	kuñluğ: mübarek, kutlu 44: 3	
mü'min: iman eden, inanan 4: 162 bk. bitgen, kirtgüngen/ kirtgünmiş	kertgünügli: iman eden, inanan 4: 162 mü'min: iman eden, inanan 9: 10	
müslmân: müslüman 49: 17 bk. boyun berigli	müslmân: müslüman 49: 17	
müslmân bol-: müslüman olmak 49: 17 bk. boyun bêr-, boyun su-	boyun ber-: müslüman olmak 49: 17 müslmân bol-: müslüman olmak 3: 20	
nişân: ayet 7: 126 bk. belgü	bâlgü: ayet 7: 126	
nür: nur 7: 157 bk. yarukluğ	yarukluğ: nur 7: 157 nür: nur 39: 69	
okı-: (1) tapmak, ibadet etmek 16: 86 (2) dua etmek, niyaz etmek 7: 134	ündä-: tapmak, ibadet etmek 16: 86 du'â kııl-: dua etmek, niyaz etmek 7: 134 okı-: 1) tapmak, ibadet etmek 17: 110	okı: okumak; çağırarak, davet etmek 556/459

¹ Bu kelime "aziz, değerli, nadir" anlamında KB 1725'te geçmektedir. DLT ve AH'de tespit edilememiştir. DLT'de **küse-** "arzulamak, istemek" fiili geçmektedir.

² Bu kelime dönemin diğer eserlerinde (DLT, KB, AH, TIEM) tespit edilememiştir. Sadece Rylands nüshasında bulunmaktadır.

³ Bu kelime TIEM'de tespit edilememiştir.

	(2) dua etmek, niyaz etmek 13: 14 tañda oqı¹ : sabah namazı kılmak 17: 78	
oqıǵu : Kur'an 15: 1 bk. bitig, kur'ān	oqıǵu : Kur'an 15: 1	
ortaq qat- : Allāh'a ortak koşmak 59: 23 bk. artuq qat-	artuq qat- : Allāh'a ortak koşmak 59: 23	ortak/ ortuk : ortak 62/48
ortaq qatǵan / ortaq qatıǵı : müşrik 9: 17	ortaq qatıǵı : müşrik 9: 17	
ot : cehennem ateşi 35: 36	tamuǵ otı : cehennem ateşi 35: 36	ot : ateş 33/20
öǵdi : hamd 16: 75 bk. hamd	öǵdi : hamd 16: 75	öǵ- : övmek, hamdetmek 96/90
öǵdülmiş : Esmâ'ü'l- Hüsnâ'dan El-Hamid 4: 131	öǵdülmiş : Esmâ'ü'l- Hüsnâ'dan El-Hamid 4: 131	
öknüp yan- : pişman olup tövbe etmek 16: 119	öknüp yan- : pişman olup tövbe etmek 16: 119	ökün- : pişman olmak, hayıflanmak 79/ 67
örtüǵlüǵ : gayb, manevî âlem, peygamberler aracılıǵıyla insanlara bildirilen ve yalnızca Allāh tarafından bilinen âlem 7: 188 bk. ǵayıb	örtüǵlüǵ : gayb, manevî âlem, peygamberler aracılıǵıyla insanlara bildirilen ve yalnızca Allāh tarafından bilinen âlem 7: 188	ört- : örtmek 628/524
peyǵamber : peygamber 4: 163 bk. ıdılmış, sawçı, yalavaç	päyǵambär : peygamber 4: 163	
rāst : doğru, hak 8: 4 bk. çın	kertü² : doğru, hak 8: 4	
sakın- : günah işlemekten sakınmak, takva sahibi olmak 5: 41	saklan- : günah işlemekten sakınmak, takva sahibi olmak 5: 41	sakın- : kaçınmak 344/277
sakış küni : kıyamet 15: 35 bk. ulug kün, adırmaç küni, kıyāmet küni	urulmuş vaqt : kıyamet 15: 35 sakış küni : kıyamet 56: 56	sakış : sayma, sayış 554/456
saknuq : takva sahibi, Allāh'tan korkan 3: 133	qorqǵan : takva sahibi, Allāh'tan korkan 3: 133	sakın- : kaçınmak 344/277

¹ Rylands nüshasında **tañ** “sabah” kelimesi bulunmasına rağmen TİEM'deki şekliyle bir kullanım tespit edilememiştir.

² TİEM nüshasında, Rylands nüshasındaki **rāst** kelimesine karşılık gelen “hak, doğru, gerçek” anlamındaki kertü kelimesi Rylands nüshasında tespit edilememiştir.

	saķnuķ: takva sahibi, Allāh'tan korkan 39: 33	
sawçı: peygamber 7: 158 bk. ıdılmış, peygāber, yalavaç	yalavaç: peygamber 7: 158 sawçı: (1) peygamber 20: 9 (2) nezaret eden, koruyan gözeten Esmā-i Hüsna 3: 173 ¹	sawçı: Peygamber, Oğuz lehçesinde elçi 512/411
secde kıl-: secde etmek 4: 102 bk. yükün-	sācdā kıl-: secde etmek 4: 102	
seç-: vahy etmek 15: 66	ağır-: vahy etmek 15: 66	seç-²
sunmaķlık³: ibadet 19: 65 bk. tapuğ	tapunmaķ: ibadet 19: 65	sun-: vermek, uzatmak 278/242
tamuğ: cehennem 5: 10 bk. köyürgen ot	tamuğ: cehennem 5: 10	tamu: cehennem 548/ 448
tan-: inkar etmek, iman etmemek, küfretmek 16: 71	tan-: inkar etmek, iman etmemek, küfretmek 16: 71	tan-: inkar etmek 526/ 427
tanđan/ tanığlı: kafir, iman etmeyen 39: 3 bk. kāfir	nū sipās: kafir, iman etmeyen 39: 3 tanıđlı: kafir, iman etmeyen 9: 2	
tanmaķlık: küfür 16: 106 bk. küfr	tanmaķlık: küfür 16: 106	
tañrı: Allāh 3: 119 bk. idī, igitgen, teñri	tañrı: Allāh 3: 119	Teñri: yüce ve aziz Allah 38/25 teñri: kafirlerin dilinde gök; kafirlerin dilinde onların gözlerine büyük görünen şeyler, ağaç vb. 609/501
tañrıķa yan-: tövbe etmek 38: 24	iđisiñā yan-: tövbe etmek 38: 24	
tap-: ibadet etmek, iman etmek 40: 66	tap-: ibadet etmek, iman etmek 40: 66	tap-: hizmet etmek; kulluk etmek; bulmak; 265/233
tapmaķķa: İlah 64: 13	tañrı: İlah 64: 13	

¹ Bu ayet Rylands nüshasında eksiktir.

² Kelime “vahy etmek” anlamında sadece Rylands nüshasında geçmektedir. Bununla birlikte dönem eserlerinden KB 2220’de “seçmek, ayırmak” anlamında ve TİEM 2: 113’te “hüküm vermek” anlamında geçmektedir.

³ Bu kelime TİEM’de tespit edilememiştir.

tapuğ: ibadet 7: 206 bk. sunmaqlık	tapunğu: ibadet 7: 206	tapug: ibadet; itaat 187/160
tapun-: ibadet etmek, kulluk etmek 20: 14 bk. bit-, büt-	tapın-: ibadet etmek, kulluk etmek 20: 14	tapın-: ibadet etmek 350/280
tapunğu: İlah, Tanrı 7: 127 bk. iği, tağrı, teğri, törütgen	tapunğu: (1) İlah, Tanrı 7: 127 (2) put 7: 138	tapungu ¹
teñri: Allâh 16: 48 bk. iđi, tağrı, tapunğu, törütgen	tağrı: Allâh 16: 48	Teğri: yüce ve aziz Allah 38/25 teğri: kâfirlerin dilinde gök; kâfirlerin dilinde onların gözlerine büyük görünen şeyler, ağaç vb. 609/501
tesbih ay-: Tanrı'yı eksik sıfatlardan tenzih etmek, ululamak 39: 75	arığlığ şıfatın ay-: Tanrı'yı eksik sıfatlardan tenzih etmek 39: 75	
tirig: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hayy 20: 111	tirig: Esmâ'ü'l-Hüsna'dan El-Hayy 20: 111	tirig: canlı, diri 11/6
törüt-: Yaratmak, yok var etmek 20: 72, kıl-, törüt-	yarat-: Yaratmak, yok var etmek 20: 72 törüt-: Yaratmak, yok var etmek 16: 8	törüt-: yaratmak; Oğuz lehçesinde planlamak, ıslah etmek 417/327
törütgen: Yaratan, Yaraticı, Rab 35: 1 bk. iği, tağrı, teğri, tapunğu	törütügli: Yaratan, Yaraticı, Rab 35: 1	
tutuğlı: yazıcı melek 50: 17	tetiğli: yazıcı melek 50: 17	tutuglug: cinli, cin bulunan yer 248/218
uğan: Esmâ'ü'l- Hüsna'dan El-Kadir 5: 17	uğan: Esmâ'ü'l- Hüsna'dan El-Kadir 5: 17	uğan: iş yapmaya muktedir olan; kadir olan Allah 51/36
uğğan: Esmâ'ü'l- Hüsna'dan El-Habir 66: 3	uğğan: Esmâ'ü'l- Hüsna'dan El-Habir 66: 3	uk-: öğrenmek 93/87
uluğ kün: kıyamet günü 45: 26 bk. adıрмаğ küni, kıyamet küni, sağış küni	kıyamät küni: kıyamet günü 45: 26 uluğ kün: kıyamet günü 43: 66	ulug: yüce, büyük, ulu 37/24
ümmet: ümmet 40: 5 bk. bodun	bodun: ümmet 40: 5 ümmet: ümmet 35: 24	

¹ DLT'de **tapındaçı** "ibadet eden" ve **tapınguçı** "Oğuzlar dışındaki Türk lehçelerinde ibadet eden" kelimeleri bulunmasına rağmen dönemin diğer eserlerinde de **tapıngu/ tapungu** kelimesi tespit edilememiştir.

yalawaç / yalavaç: (1) peygamber 28: 7 bk. ıdılmış, peygamber, sawçı (2) elçi, Cebrail 20: 96	yalavaç¹: peygamber 28: 7 Cabrā'il: elçi, Cebrail 20: 96	yalavaç/ yalawaç: peygamber 465/368
yandurul-: doğru yoldan saptırılmak 42: 44 bk. az- ewrül-, kış-	azıt-: doğru yoldan saptırılmak 42: 44 yandurul-: doğru yoldan saptırılmak 40: 37	yandur-: geri döndürmek 485/388
yarağsız: batıl 8: 8 bk. bāfil	yarağsız: batıl 8: 8	yarağsız: uygun olmayan (yer) 599/491
yarat-: yoktan var etmek 7: 185, bk. kııl-, törüt-	yarat-: yoktan var etmek 7: 185,	yarat-: yaratmak; Oğuzlarda (elbise, ayakkabı vb. şeyler) yapmak 423/331
yarukluk: nur 5: 15 bk. nūr	yarukluk: nur 5: 15	yarukluk: nur, ışık423/331
yawuz: günah 4: 31 bk. yazuğ, yük	yazuğ: günah 4: 31 yawuz: günah 4: 85	yawuz: kötü; bozuk; zavallı; zayıf 54/40
yazuğ: günah 4: 25 bk. yawuz, yük	yazuğ: günah 4: 25	yazuk: suç; günah 12/ 7
yazuğ kııl-: günah işlemek 34: 25	yazuğ kııl-: günah işlemek 34: 25	
yazuğ kıılğan: günahkâr 45: 31 bk. hata kıılğlı, yazuğluğ	uluğsığlığ kıılğan: günahkâr 45: 31 yazuğ kıılğlı: günahkâr 6: 147	
yazuğ tök-: günahlardan arınmak 7: 161	yazuğ tök-: günahlardan arınmak 7: 161	
yazuğluğ: günahkâr 44: 44 bk. hata kıılğlı, yazuğ kıılğan	yazuğluğ: günahkâr 44: 44	yazuklug: suçlu 465/370
yolğa köndürmek: hidayet, bir kimseye Allâh tarafından ilham edilen doğru yolu bulma sezisi 16: 102	köni yol säwünç: hidayet, bir kimseye Allâh tarafından ilham edilen doğru yolu bulma sezisi 16: 102	
yun-: boy abdesti almak 4: 43	yun-: boy abdesti almak 4: 43	yun-: yıkanmak; Oğuzca'da abdest almak 472/378
yük¹: günah 16: 25 bk. yawuz, yazuğ	yazuğ: günah 16: 25	yük: yük 81/71

¹ Bu kelime TIEM'de sadece "peygamber" anlamında kullanılmıştır. "Cebrail" anlamıyla tespit edilememiştir.

yükün-: secde etmek 15: 30 bk. säcdä kııl-	yükün-: secde etmek 15: 30	yükün-: secde etmek; saygı göstermek için baş eğmek 350/280
---	-------------------------------	---

Sonuç ve Değerlendirme

Türkçenin, bu çalışmaya konu olan üç döneminde (Karahanlı Türkçesi-Harezmi Türkçesi- Eski Oğuz Türkçesi) yazılan Kur'an tercümelemlerindeki kullanılan toplam 1011 dinî terim tespit edilmiştir. Bu kelimelerin 416'sı Türkçedir. Yani bu dönemlerdeki Kur'an tercümelemlerinde dinî terimlere Türkçe kelime ile karşılık bulma oranı toplamda % 41.1'dir. Bu toplam oranı, dönem dönem görmek de yararlı olacaktır:

- Karahanlı Türkçesi dönemindeki Kur'an tercümelemlerinde Türkçe kelime varlığı %50.7,
- Harezmi Türkçesi dönemindeki Kur'an tercümesinde Türkçe kelime varlığı %32.7,
- Eski Oğuz Türkçesi dönemindeki Kur'an tercümesinde Türkçe kelime varlığı %29.9'dur.

Bu veriler gösteriyor ki Türkçenin 10-15. yüzyıllar arasında Kur'an tercümelemlerindeki kullanımını giderek azalmıştır. Buna karşın Arapçanın kullanımını giderek artarken Farsça kullanımında fazla bir değişim yaşanmamıştır.

Üç farklı dönemde yapılan bu Kur'an tercümelemlerinin art zamanlı karşılaştırması bize Kur'an tercümelemleri yapılırken dinî terimler için kullanılan Türkçe karşılıkların zamanla yerini Arapça, Farsça kelimelere bıraktığını göstermiştir. Türklerin İslâmiyet'i kabul sürecinde, ilk zamanlarda Arapçayı bilmemelerinden dolayı Türkçe kullanımını yaygın iken, hatta bazı özel isimler ve yer adları bile Türkçeleştirilmişken zamanla Arapça kullanımını yaygınlaşmış, kelimelere Türkçe karşılık bulma kaygısı ortadan kalkmış ve Kur'an tercümelemlerinde Türkçe kelime kullanımını azalmıştır.

Aynı dönemde yazılan Rylands ve TİEM nüshalarının sahip oldukları dinî terimlerin eşzamanlı karşılaştırması ise aynı dinî terim için birbiri yerine kullanılan kelimelerin kavram alanını ortaya koymamızı sağlamıştır. Bununla birlikte kelimelerin diğer dönem eserlerinde sahip oldukları anlamlarla yapılan karşılaştırma da bize kelimelerin anlam türlerindeki

¹ TİEM'de bulunan **yük** kelimeleri "günah" anlamında kullanılmamıştır. Kelimelerin hepsi "hayvan üstedeki küfe, taşınan eşya, ağırlık" anlamında kullanılmıştır.

değişimleri göstermiştir. Bu nedenle aynı dönemde aynı terimler için yapılan kelime kelime yapılan bu çeviriler bize kelimelerin birbiri yerine kullanımlar, birbirleri arasındaki kullanım dönüşümlerini, kavram alanlarını ve kelimelerin anlam çeşitliliğini ortaya koyabilmemiz açısından önem arz etmektedir.

Kısaltmalar:

R: İngiltere John Rylands Kütüphanesi Nüshası.

TİEM: Türk İslam Eserleri Müzesi Kütüphanesi 73 numarada kayıtlı olan nüsha.

DLT: Dîvânü Lugâti't-Türk

KB: Kutadgu Bilig

AH: Atebetü'l-Hakayık

UM I: Uygurca Metinler I, Kuansi im pusu (Ses İşiten İlâh), vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sûtra)

HAP: Süleymaniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa Camii 2 numarada kayıtlı olan nüsha.

EODKT: M.1401 Tarihli Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi'nde kayıtlı olan nüsha.

Mec.: Mecaz

Kaynaklar

1. Ünlü, S. İlk Türkçe Kur'an Tercümelerine Göre Esmâ-i Hüsnâ, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.16, S.2, 2007: s. 215-285.
2. Güneş, T. Rylands Nüshası Kur'an Tercümesine Göre Türkçe'nin Unutulan Soyut Kelimeleri, *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S.7, 2015: s. 61-68.
3. Ata, A. *Karahanlı Türkçesi: Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası)*, Giriş, Metin, Notlar, Dizin. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları., 2004.
4. Argunşah, M. ve Yüksekaya Sağol, G. *Harezm, Karahanlıca, Harezmce, Kıpçakça Dersleri*, İstanbul: Kesit Yayınları, 2012.
5. Ünlü, S. *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (235-450v)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, 2004.
6. Kök, A. *Türk İslam Eserleri Müzesi Kur'an Tercümesi (1-235v)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2004.
7. Yüksekaya Sağol, G. *Harezm Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi, Sözlük*, Sources of Oriental Languages and Literatures 26, Turkish Sources XXIII, Harvard UniversityThe Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1995.
8. Küçük, M. *Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır arası İlk Kur'an Tercümesi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2014.
9. Arat, R. Rahmeti. *Kutadgu Bilig III İndeks*, İstanbul: TKAE Yay.,1979.
10. Arat, R. Rahmeti. *Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: TDK Yay., 2006.
11. Ercilasun, A. Bican ve Akkoyunlu, Ziyat. *Dîvânü Lugâti't-Türk, (Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin)*, Ankara: TDK Yay., 2014.

12. Tekin, Şinasi. *Uygurca Metinler I, Kuansi im pular (Ses İşiten İlâh), vap hua ki atlıg nom çeçeki sudur (saddharmapundarika-sūtra)*, Erzurum: TDK Yay., 1960.
13. Yüksekaya Sağol, G. *Harezmi Türkçesi Satır arası Kur'an Tercümesi, Metin*, Sources of Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations, 1993.

Аңдатпа

Қараханидтер кезінде исламды қабылдаумен бірге бастан кешкен өтпелі кезең түрік тілімен қатар түрік мәдениеті тұрғысынан да бетбұрыс болды. Түріктер исламға үлкен мән беріп, құрмет көрсетті. Сондықтан олар Исламның таралуында маңызды рөл атқарды. Исламды жақсырақ түсіну, жүзеге асыру және таратуға арналған зерттеулердің бірі – түріктердің тарихи кезең еңбектерінің бірі саналатын Құран аудармасы. Сөздердің тікелей түрік тіліне ауысуы арқылы жасалған бұл аудармалар түрік тілінің тарихи кезеңдерінің сөздік қорын және сөздердің мағыналық байлығын қадағалауымыз үшін маңызды дереккөздер болып табылады.

Бір қызығы, бұл аудармаларда Құранды жақсы түсіну үшін діни терминдерді мүмкіндігінше түрік сөздерімен аударуға мән берілген. Діни терминдерді түрік сөздерімен аудару әрекеті бізге шығармалар табылған кезеңнің сөздік қорындағы сөздердің мағыналық байлығын көрсетеді. Бұл зерттеуде Қарахан, Хорезм және Көне Оғыз түрік кезеңдерін білдіретін Құран аудармалары сканерленіп, еңбектердегі діни терминдер салыстырылады. Зерттеу үшін Қараханид түрік дәуірін білдіретін Джон Райланд кітапханасындағы Түрік-Ислам өнері мұражайының көшірмесі мен Райландтар көшірмесі, Хорезм түрік дәуірін білдіретін Сүлеймения кітапханасы Хекимоғлу Али Паша көшірмесі және Көне Оғыз түріктерін білдіретін Құран аралық аудармасының біздің дәуіріміздегі 1401 жылғы данасы таңдалды.

Зерттеуде әдіс ретінде артефакттарды сканерлеу және салыстыру әдістері қолданылды. Осылайша Құранда үш түрлі кезеңде бекітілген сөздердің қай кезеңде қандай сөздермен аударылғаны салыстырмалы түрде ашылады. Бұл зерттеу арқылы түрік тілінің осы үш тарихи кезеңінде бір мақсатта жасалған Құран аудармаларындағы діни сөздердің аударма техникасының ұқсастықтары мен айырмашылықтарын анықтау көзделді. Онымен қоса, бұл кезеңдегі өтпелі кезеңде түрік сөздеріндегі мағыналық өзгерістері де ашылады.

Кілт сөздер: Құран аудармасы, қарахан түріктері, діни терминдер, ескі оғыз түріктері, хорезм түріктері
(Х. Гезер. Қарахан дәуіріндегі Құран аудармаларындағы діни терминдердің сол кезеңнің сөздік қорына қосқан үлесі және басқа Құран аудармаларымен салыстыру)

Аннотация

Переходный период, переживаемый принятием ислама во времена Караханидов, был поворотным моментом с точки зрения тюркского языка, а также тюркской культуры. Тюрки придавали большое значение исламу и проявляли уважение. Поэтому они сыграли важную роль в распространении ислама. Одним из исследований по лучшему пониманию, применению и распространению ислама является перевод Корана, который входит в число трудов тюркского исторического периода. Эти переводы, которые делаются путем прямого перевода слов на тюркский язык, являются важными источниками, позволяющими нам следить за лексикой исторических периодов тюркского языка и богатством значений слов.

Примечательно, что в этих переводах делается попытка перевести религиозные термины как можно больше с помощью тюркских слов для лучшего понимания Корана. Попытка перевести религиозные термины с помощью тюркских слов показывает нам богатство значения слов в лексике того периода, когда были найдены эти произведения. В этом исследовании будут отсканированы переводы Корана, представляющие караханидский, хорезмский и старогузский тюркский период, и будет проведено сравнение религиозных терминов в произведениях. Для исследования использовалась копия Турецко-исламского художественного музея и копия Риландса в библиотеке Джона Риландса, представляющая тюркский период Караханидов, копия библиотеки Сулеймание Хекимоглу Али-паша, представляющая тюркский период Хорезма, и подстрочный перевод Корана, датированный 1401 годом нашей эры, представляющий старогузских тюрков.

В качестве метода исследования использовались методы сканирования и сравнения артефактов. Таким образом, будет сравнительно показано, какие слова использовались в какой период для перевода слов, которые были зафиксированы в Коране в трех разных периодах. Данное исследование направлено на определение сходства и различий в технике перевода религиозных слов в переводах Корана, сделанных с той же целью в эти три исторических периодах тюркского языка. В этих переходных периодах также будут выявлены смысловые изменения в тюркских словах.

Ключевые слова: перевод Корана, караханидские тюрки, религиозные термины, старогузские тюрки, хорезмские тюрки

(Х. Гезер. Вклад религиозных терминов в переводах Корана периода Караханидов в словарный состав этого периода и сравнение с другими переводами Корана)